

Fornleifaskráning í Borgarfjarðarsýslu I:

Akranes - fyrri áfangi

Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS

FS033-97051

Akranesi 1997

Efnisyfirlit

1. Kafli Inngangur	3
2. Kafli Um fornleifaskráningu	4
Lögbundin skilgreining á fornleifum	6
Um aðalskráningu fornleifa	7
3. Kafli Fyrri fornleifaathuganir á Akranesi	10
4. Kafli. Aðalskráning fornleifa 1997.	11
Bo-056 Garðar	12
Bo-057 Jaðar	21
Bo-058 Presthús	22
Bo-059 Kalmansvík	24
Bo-060 Garðasel	25
Bo-074 Elínarhöfði	26
Bo-075 Bakkabær	30
Bo-077 Innstivogur	33
Niðurstöður	38
- Svæðisskráning	38
- Aðalskráning, fyrri áfangi	38
- Friðun minja - stefnumótun bæjaryfirvalda	38
Heimildir	41

1. Kafli Inngangur

Sumarið 1997 hófst skráning fornleifa á Akranesi. Upphaf þessa verkefnis má rekja til svæðisskipulagsvinnu er unnin var í sveitarfélögum sunnan Skarðsheiðar á árunum 1989-1994. Í tilefni af henni var gerð minniháttar athugun á fornleifum á svæðinu. Jafnframt samþykkti samvinnunefnd sveitarfélaga um svæðisskipulag að hefja hið fyrsta skráningu fornleifa. Fornleifastofnun kynnti viðkomandi sveitarfélögum tillögur að tilhögun skráningar á svæðinu árið vorið 1996. Á fundi bæjarráðs Akraneskaupstaðar og fulltrúa Fornleifastofnunar í júlí 1996 var ákveðið að hefja undirbúning að skráningu minja í kaupstaðarlandinu og er árangur þessa fyrsta áfanga verksins birtur hér. Skráningu í Akraneskaupstað lýkur árið 1998, en þess er að vænta að fornleifaskráning hefjist í nágrannasveitarfélögunum á næsta ári.

Verkið hófst á því að safnað var rituðum heimildum um minjastaði í kaupstaðnum öllum og voru þannig skráðar upplýsingar um 298 staði. Á grundvelli heimildavinnunnar var fyrri áfangi vettvangsvinnu unninn í júní 1997.

Efnisskipan í þessari skýrslu er sú sama og í öðrum skýrslum um aðalskráningu fornleifa¹. Hér er að finna yfirlit yfir löggjöf, aðferðir og hagnýtingu fornleifaskráningar (kafli 2). Eru þessar samantektir jafnan birtar með fornleifaskrárm í því skyni að sveitarstjórnir og stofnanir þeirra geti betur nýtt sér efni skráningarinnar og haft til hliðsjónar við aðrar framkvæmdir, s.s. skipulagsmál, minjavernd og ferðaþjónustu. Þá er greint frá fyrri fornleifarannsóknum á Akranesi (3 kafli) og birt skrá yfir fornleifar sem kannaðar voru 1997 (4 kafli). Í skránni er ekki fjallað um þau býli sem spruttu upp á síðari tímum og mynduðu vísi að þéttbýli á Akranesi. Verður þeirra getið í lokaskýrslu, þegar skráning minja í landi Heimaskaga liggur fyrir. Loks er í niðurlagi greint frá stöðu fornleifaskráningar og helstu niðurstöðum sem fram koma á þessu stigi verksins. Heildarniðurstöður verða birtar í lokaskýrslu.

Fornleifaskráning í landi Akraneskaupstaðar er kostuð af bæjarsjóði en verkið unnið af

¹Sbr. Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson, *Fornleifaskráning í Eyjafirði I* -, Fornleifastofnun Íslands & Minjasafnið á Akureyri, Akureyri, 1994 -.

Fornleifastofnun Íslands í samvinnu við Byggðasafnið í Görðum. Við skráninguna var beitt aðferðum sem þróaðar hafa verið á vegum Fornleifastofnunar frá árinu 1989 að telja. Heimildakönnun var unnin af Sædísí Gunnarsdóttur en vettvangsathuganir gerðu Adolf Friðriksson og Orri Vésteinsson. Vilja höfundar koma á framfæri þökkum til heimildamanna, starfsfólks Akraneskaupstaðar, Almennu verkfræðistofunnar og loks sérstaklega Jóns Allanssonar forstöðumanns Byggðasafnsins í Görðum fyrir margvíslega aðstoð.

2. Kafli Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á skrá Fornleifastofnunar eru nú um 15.000 minjastaðir, en talið er að það sé um 7% allra minjastaða á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum og sérílagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegum upplýsingum um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathuganir en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum, og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu. Svæðisskráning er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, aðalskráning fyrir aðalskipulagsgerð og deiliskráning fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna

sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu og vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felst í vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulagan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Að tengja fornleifaskráningu við skipulagsgerð á sér stoð í Þjóðminjalögum þar sem segir í 18. gr. að skylt sé 'að fornleifaskráning fari fram á skipulagsskyldum svæðum áður en gengið er frá skipulagi eða endurskoðun þess ...' Samkvæmt lögunum á Þjóðminjasafn Íslands að hafa samvinnu við skipulagsyfirvöld um fornleifaskráningu en að öðru leyti er ekki kveðið á um hvernig standa eigi að fornleifaskráningu og reglugerð hefur ekki verið samin. Þjóðminjasafn Íslands hefur ekki haft fjárhagslegt bolmagn til að sinna fornleifaskráningu og hefur raunin orðið sú á undanförunum árum að kostnaður af fornleifaskráningu er borinn af sveitarfélögum. Þó að sveitarfélögum beri ekki lagaskylda til að kosta fornleifaskráningu eru það augljóslega hagsmunir þeirra að til séu nákvæmar og aðgengilegar upplýsingar um menningarminjar á yfirráðasvæðum þeirra. Fornleifar eru auðlindir sem ekki er hægt að varðveita né hafa tekjur af nema fyrir liggi upplýsingar um staðsetningu þeirra og gerð. Samkvæmt Þjóðminjalögum (21. gr.) ber þeim sem fyrir meiriháttar framkvæmdum standa skylda til að greiða fyrir rannsóknir á fornminjum sem í ljós koma við jarðrask á þeirra vegum. Það eru því hagsmunir slíkra aðila að hægt sé fletta upp í ábyggilegum skráum um staðsetningu fornleifa áður en framkvæmdir hefjast svo komist verði hjá óþarfa kostnaði og töfum. Einnig eykst nú skilningur á að fornleifar eru vannýttar auðlindir í ferðapjónustu en forsenda þess að hægt sé að velja staði til kynningar fyrir ferðamenn er að til séu heildstæðar upplýsingar um menningarminjar, ástand þeirra og staðsetningu á viðkomandi svæði. Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og með hliðsjón af þörfum þeirra.

Lögbundin skilgreining á fornleifum

Í næsta kafla er gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki aðalskráningu fornleifa. Hér verður greint frá þeim skilgreiningum sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Í 16.

grein þjóðminjalaga eru þessi skilgreining:

Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Að jafnaði skal telja minjar 100 ára og eldri til fornleifa

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari viðu skilgreiningu hefur verið fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar hafa átt að hafa búið. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eykatmörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað uppi. Þar sem slíkar sagnir eru, eru þær auðvitað skráðar. Á hinn bóginn eru öll Grettistök skráð og er þetta vitanlega umdeilanlegt og byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum. Annarskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni eru t.d. um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst hinsvegar annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er mun viðráðanlegri á stigi

aðalskráningar.

Samkvæmt lögunum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar en við skráninguna er notuð aðeins víðari skilgreining. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru vitni um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hverskyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast seinni heimstyrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvellir, braggahverfi, skotgrafir o.s.fr.v) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma yfirleitt mjög lítið af upplýsingum um nútímaminjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlits um þær fyrr en á stigi aðalskráningar. Helst er að upplýsingar um gamlar sundlaugar komi fram við svæðisskráningu.

Um aðalskráningu fornleifa

Heppilegt er að heil héruð, sýslur eða landshlutar sameinist um að láta gera svæðisskráningu en það er ódýrasta leiðin til að fá yfirlit um menningarminjar og afla þeirra heimilda sem nauðsynlegar eru við aðalskráningu eða vettvangsvinnu. Þar sem svæðisskráning hefur ekki verið gerð, en einstök sveitarfélög vilja ráðast í að láta skrá fornleifar innan takmarka sinna, er hinsvegar ekki gerð sérstök svæðisskráning sem skilar sjálfstæðum niðurstöðum. Þá er heimildum aflað á sama hátt og lýst er hér að ofan, en síðan er farið á vettvang, viðtöl tekin við bændur og minjastaðir skoðaðir og staðsettir á korti. Á grunni þeirra upplýsinga er síðan rituð skýrsla þar sem gerð er nákvæm grein fyrir sögu mannvistar og búskapar á viðkomandi svæði, lýst einkennum menningarminja og gerðar ákveðnar tillögur um verndun og kynningu. Markmið aðalskráningar eru þau sömu og svæðisskráningar en niðurstöðu verða mun markvissari á grunni fleiri og nákvæmari gagna.

Aðalskráningu má skipta í 5 stig og verður þeim lýst stuttlega hér:

1 a. Á svæðum þar sem svæðisskráning hefur verið gerð er hægt að ráðast beint í vettvangsvinnu á stigi aðalskráningar. Þó eru á þessu stigi athugaðar sérstaklega heimildir sem tengjast skráningarsvæðinu sérstaklega. Er þar t.a.m. um að ræða ævisögur fólks sem alist hefur upp á bæjum í sveitinni, en þær geyma oft nákvæmar upplýsingar um bæjarhús og tóftir sem nú eru löngu horfnar undir tún, vegi eða byggingar.

- 1 b. Á svæðum þar sem svæðisskráning fornleifa hefur ekki farið fram, hefst aðalskráningarvinnan á heimildaöflun eins og fyrir svæðisskráningu, að viðbættum heimildum sem tengjast skráningarsvæðinu sérstaklega.
2. Að heimildaöflun lokinni eru tekin viðtöl við bændur eða aðra staðkunnuga. Markmið með viðtölum er að endurskoða þær upplýsingar sem þegar hefur verið safnað, fá upplýsingar um nýja staði og síðan leiðsögn um viðkomandi landareign.
3. Á grunni heimilda og viðtala er síðan gengið á þá minjastaði sem upplýsingar hafa fengist um, en jafnframt eru athuguð svæði þar sem líklegt getur talist, út frá gróðurfari og öðrum aðstæðum, að fornleifar leynist. Á velflestum minjastöðum eru tóftir eða aðrar mannvirkjaleifar ekki sýnilegar og þar er ekki annað gert en að komast sem næst staðsetningu minjanna og færa hana á kort en það er gert með því að finna hnattstöðu (hnit) staðarins með GPS staðsetningartæki. Þar sem fornleifar eru huldar sjónum er lögð áhersla á að komast að því fyrir hverskonar hnjaski þær geta hafa orðið, hvernig aðstæður voru áður á viðkomandi stað og reynt eftir föngum að meta hvort staðurinn sé enn í hættu.

Þar sem tóftir eða mannvirkjaleifar eru sýnilegar er þeim lýst á staðlaðan hátt og gerður af þeim uppdráttur, auk þess sem þær eru færðar á kort og fundin hnattstaða þeirra. Áhersla er lögð á að fá skýra mynd af umfangi, lögun og ástandi minjanna en að öðru leyti er ekki um að ræða nákvæma rannsókn á hverjum stað. Einnig er aðstæðum lýst og reynt að meta hvort minjastaðurinn sé í hættu og þá af hvaða völdum. Þar sem því verður við komið eru teknar ljósmyndir af tóftum.

4. Að vettvangsvinnu lokinni er flogið yfir skráningarsvæðið og teknar loftmyndir af þeim stöðum sem skráðir hafa verið, og þá fyrst og fremst þeim stöðum þar sem minjar eru sýnilegar. Könnun úr lofti gefur einnig færi á að leita eftir rústum á svæðum sem ekki var hægt, eða ekki þótti ástæða til, að ganga yfir.

5. Samantekt gagna og skýrslugerð felst í nokkrum afmörkuðum verkefnum:

- upplýsingar eru settar jafnóðum inn á gagnagrunn en þar verða þær í stöðugtri endurskoðun og ávallt aðgengilegar í framtíðinni. Gagnagrunnur Fornleifastofnunar er þegar orðið öflugt rannsóknargagn með yfir 15000 minjastöðum en sveitarstjórnir og aðrir aðilar sem borga fyrir fornleifaskráningu munu hafa fullan aðgang að þessu safni. Á næstu þremur árum er og stefnt að því að gagnagrunnur stofnunarinnar verði aðgengilegur öllum á alnetinu.

- prentuð er út skrá um minjastaði á viðkomandi skráningarsvæði, með kortum sem

sýna staðsetningu fornleifanna og teiknum af einstökum tóftum. Skrá þessi er uppistaðan í skýrslu um skráninguna.

- Niðurstöður skráningarinnar eru bornar saman við ritaðar heimildir um sögu byggðar á skráningarsvæðinu og er á þeim grunni ritað stutt yfirlit um einkenni og þróun byggðar á svæðinu.

- Ritað er yfirlit um einkenni fornleifa á skráningarsvæðinu. Er þar reynt að draga fram menningarsöguleg sérkenni viðkomandi landsvæðis eða aðrar aðstæður sem sérstakar eru og áhrif hafa á varðveislu, rannsóknar- og kynningargildi minjanna.

- Gerðar eru tillögur um friðlýsingar ákveðinna minjastaða og gerðar grófar áætlanir um hvernig standa meggi að kynningu slíkra staða eða heilla svæða.

Yfirleitt eru skýrslur um aðalskráningu gefnar út fjölritaðar í litlum upplögum en áhersla er lögð á að þær ná inn á öll heimili á þeim jörðum sem skráðar hafa verið. Þá gefst búendum kostur á að koma með athugasemdir og leiðréttingar.

Verkþætti aðalskráningar telst lokið þegar skýrsla hefur komið út. Hinsvegar er algengt og að mörgu leyti æskilegt að skráning í t.d. einu sveitarfélagi sé unnin á nokkrum árum. Það bæði dreifir kostnaði og gefur færi á leiðréttingum og endurskoðun milli ára.

Til að sem mestur árangur náist af fornleifaskráningu er nauðsynlegt að henni sé fylgt eftir með ýmsum aðgerðum:

- Gera verður upplýsingar um staðsetningu minjastaða aðgengilegar í ákvarðanatökuferli viðkomandi sveitarfélags. Þetta er sérstaklega mikilvægt í stærri sveitarfélögum í þéttbýli en þar eru oft lítil bein samskipti milli menningarmála- eða umhverfisnefnda, sem fornleifaskráning heyrir oftast undir, og bygginga- og skipulagsnefnda, sem eru þeir aðilar sem þurfa að taka tillit til fornleifa.

- Ganga verður á eftir að tillögur um friðlýsingu og kynningu minja verði settar í framkvæmd, eða a.m.k. að menningarminjar verði teknar með í skipulag ferðaþjónustu, útivistar og menntunar.

- Æskilegt er að stefnt sé að því að einstök héruð sameinist um að gefa út fornleifaskrá um viðkomandi landsvæði á bók. Það er eina leiðin til að koma litljósmyndum á framfæri við almenning og einnig tækifæri til að rita sögu þjóðhátta og byggðapróunar í viðkomandi héraði.

3. Kafla Fyrri fornleifaathuganir á Akranesi

Skipulögð fornleifakönnun á Íslandi hófst á öndverðri 19. öld. Skipuð var nefnd til varðveislu fornleifa í Danaveldi árið 1807 og hratt hún af stað fyrstu fornleifaskráningunni á Íslandi. Á árunum 1817-23 stóð nefndin fyrir skráningu fornleifa á Íslandi og voru spurningalistar sendir öllum sóknarprestum í landinu og þeir beðnir að gera grein fyrir fornminjum hver í sínu prestakalli. Nefndinni bárust upplýsingar um rúmlega 700 minjastaði víðsvegar um landið. Hallgrímur Jónsson (1758-1825) sóknarprestur í Görðum á Akranesi sagði svo um minjar í sinni sókn: "J mér nadugast tiltrúudum Garda og Innraholms Soknum, veit eg eckert, eda hefe var vid orded, framann og ofann áhrærdur Efni vidvikiande"².

Í spurningalista þeim sem Hið íslenska bókmenntafélag sendi sóknarprestum 1838 til að afla upplýsinga fyrir Íslandslýsingu þá sem félagið hafði í hyggju að gefa út, voru tvær spurningar helgaðar fornleifum. Enn var fát um svör og töldu flestir prestanna að engar fornleifar væri að finna í prestaköllum sínum.³

Fyrsta eiginlega fornleifakönnunin sem gerð var í Borgarfirði var rannsóknarferð Kristians Kálunds á árunum 1872-74. Kálund reið um landið með Íslendingasögur í hnakktöskunni og kannaði staði og leiðir sem lýst er í sögunni. Hann kom ekki á alla þá staði sem hann fjallar um en studdist þá við frásagnir staðkunnugra. Ekki getur hann neinna minjastaða á Akranesi⁴.

Hið íslenska fornleifafélag var stofnað 1879 og hófst það strax handa við að láta kanna fornleifar í sveitum landsins. Fóru rannsóknarmenn á vegum félagsins í nokkra leiðangra um Borgarfjörð, en engar rannsóknir voru gerðar í landi Akraneskaupstaðar. Með nýjum fornleifalögum 1907, lögðust rannsóknarferðir Fornleifafélagsins niður, en þjóðminjavörður tók við því hlutverki og hefur síðan annast fornleifavernd og rannsóknir. Hefur þjóðminjasafn aldrei staðið fyrir rannsóknum eða skráningu á fornleifum á Akranesi. Um 1930 hófst friðun fornleifa með friðlýsingu. Á landinu öllu eru nú um 700 staðir á skrá

²FF, bls. 268-269.

³ Hluti af sýslu- og sóknalýsingum Bókmenntafélagsins hefur verið gefinn út á undanförunum áratugum, en Borgarfjarðarsýsla bíður enn útgáfu.

⁴P. E. Kristian Kálund, *Íslenskir sögustaðir I*, Reykjavík, Örn og Örlygur, 1984, bls. 219.

yfir friðlýstar fornleifar, en engar minjar hafa verið friðlýstar í landi Akraneskaupstaðar. Árið 1991 gerði Adolf Friðriksson lítilsháttar fornleifakönnun í tilefni af svæðisskipulagsvinnu í sveitarfélögum sunnan Skarðsheiðar á árunum 1989-1994⁵. Var sú athugun einkum bundin við að kanna áhrif fyrirbyggjandi skipulagstillagna og draga saman yfirlit yfir helstu minjastaði. Ein af niðurstöðum svæðisskipulagsvinnunnar var að gera þyrfti heildarskráningu fornleifa á svæðinu.

Af þessu stutta ágripi af sögu fornleifrannsókna má sjá að mjög lítið hefur verið gert af minjarannsóknum á Akranesi og staða þekkingar er augljós: um fjölda minja, ástand þeirra og gerð er ekkert vitað. Er þessi fyrsti áfangi fornleifaskráningar í landi Akraneskaupstaðar upphafið af skráningu allra minjastaða á þessu svæði.

4. Kafli. Aðalskráning fornleifa 1997.

Skráning minja á Akranesi fer fram í tveimur áföngum. Nú er fyrri áfanga lokið og nær skráningarsvæðið frá hinum fornu landamerkjum milli Garða og Heimaskaga og norður og austur að mörkum Akraneskaupstaðar og Skilmannahrepps og Innri-Akraneshrepps. Lágu merkin milli Garða og Skagans um þar sem gatan Merkigerði liggur nú. Hér að neðan er birt skrá um fornleifar í landi Garða, Garðasels, Jaðars, Presthúsa, Kalmansvíkur, Elínarhöfða, Miðvogs og Innstavogs.

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti og hver jörð hefur númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Af þessu hlýst að býli sem orðið hafa til eftir 1847 fá ekki sérstök númer heldur fá þau auðkennisbókstaf á eftir númeri þeirrar jarðar sem þau byggðust úr. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákveða á hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverri fornleif er gefið númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: Bo-194:001). Í skránni er gefið yfirlit yfir skiptingu jarðarinnar, sléttun túna og þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um að þar hafi verið eða er þar enn að finna.

⁵Sjá: Adolf Friðriksson, "Skýrsla um fornleifar sunnan Skarðsheiðar", Guðrún Jónsdóttir (ritstj.), *Svæðisskipulag sveitarfélaga sunnan Skarðsheiðar 1992-2012. Fylgiskjöl með greinargerð*, útgst. ekki tilgr., Samvinnunefnd um svæðisskipulag sunnan Skarðsheiðar og Skipulag ríkisins, 1994.

Á eftir númeri fornleifar kemur heiti hennar eða hlutverk og síðan og hnattstaða í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu var gerð með staðsetningartækjum og mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávík frá miðju er um 25 metrar að meðaltali. Þar sem getur um "heimild um..." t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki. Þá fylgir leiðarvísir að fornleifastaðnum, mat á þeirri hættu sem fornleifar kunna að vera í og tilvísanir í heimildir um minjastaðinn ef einhverjar eru. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hætta, 2) hætta, og 3) mikil hætta. Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er getið heimilda, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í Heimildaskrá aftast í skýrslunni. Nú hefur fornleifaskrá.

Bo-056 Garðar

Jarðardýrleiki óviss 1706. Kirkjustaður og Beneficium. 1847 leigist hún á 20 hndr. Hjáleigur: Suðurhjáleiga, Norðurhjáleiga, Jaðar og Presthús. Einnig var byggð á Sólmundarhöfða í eitt ár um aldamótin 1700, en annars er það stekkjarsæði bæjarins, og byggðist síðan aftur 1872. Einnig var bærinn Garðasel byggður upp úr selstöðu bæjarins í lok 18. aldar og hélst í byggð til 1914. Garðar í eyði síðan 1932. Nýbýli úr jörðinni eru Klapparholt, í byggð 1957-1986, og Steinsstaðir í byggð frá 1953.

1920: 11023 m², garðar 1368 m², 1/4 þýft. "Garðar áttu land um Akranes þvert á kafla, og voru Presthús að norðan. Land þetta var að mestu blautur flói, með klapparholtum og ásum með norðaustur-/suðvesturstefnu." BB II, 395.

Bo-056:001 *Garðar* bæjarhóll bústaður 64°19.198 N 22°02.646 V

"Stendur þar enn íbúðarhús síðasta prestsins, sem sat í Görðum, byggt úr steiptum steinum á árunum 1876-1882". Síðasti bærinn í Görðum mun hafa staðið austan við steinhúsið og þar er hóllinn hæstur. Á bæjarhólnum stendur steinhús frá 1882 og eftir honum liggur malarvegur. Grafið hefur verið frá byggðasafninu í hólinn að NV og að A og SA hefur kirkjugarðurinn verið færður út upp á hólinn og hafa allmargar grafir verið teknar í hann.

Bæjarstæðið er á lágum og ávölum hólrana sem liggur A-V og er bæjarhóllinn sjálfur u.þ.b. 60x40 m eftir því sem greina má við núverandi aðstæður en gæti hafa verið mun stærri. Brattast er upp á hólinn að norðan. "Vaðmálsvöttur úr móræuðu vaðmáli fannst árið 1881 á rúmlega þriggja metra dýpi í húsarúst í Görðunum." (sbr. Jón Böðvarsson: *Akranes. Frá landnámi til 1885*, 79. Elsa E. Guðjohnsen, "Fágæti úr

fylgsnum jarðar", *Skírnir*, vor 1992).

Hættumat: mikil hættu vegna líkagraftar

Heimildir: Túnakort 1920; BB II, 396.

Bo-056:002 heimild um kirkju 64°19.176 N 22°02.559 V

Kirkjan stóð austan við bæinn, neðan við bæjarhólinn, og hefur verið stutt á milli, á.a.g. 20 m. Kirkjan var lögð niður og önnur byggð á Skipaskaga 1896 og viðir gömlu kirkjunnar seldir á uppboði sama ár. Grjótið úr undirstöðunum var notað í kirkjugarðsvegginn og miðja öldina sá ekki lengur fyrir kirkjutóftinni. 1955 var byrjað að byggja klukkuturn til minningar um Garðakirkju og var honum valinn staður þar sem menn töldu kór gömlu kirkjunnar hafa verið. Það kemur vel saman við að vera í miðjum kirkjugarðinum eins og hann var skv. Túnakorti frá 1920. Ekkert sést til kirkjustæðisins gamla né gamla kirkjugarðsveggjarins, en garðurinn hefur verið færður mikið út bæði til S og V en A og N mörk hans eru þau sömu og um síðustu aldamót.

"Við grungröftinn [að klukkuturninum 1955] kom hinsvegar upp mikill fjöldi mannabeina og taldi Jóhann byggingameistari sig hafa getað greint 7-8 kistulög í jarðvegssniði áður en komið var niður í óhreyfða mold." GH Akranes Kirkja, 206.

Hættumat: mikil hættu vegna líkagraftar

Heimildir: BB II, 395; GH Akranes Kirkja, 206; Túnakort 1920.

Bo-056:003 heimild um útihús 64°19.153 N 22°02.397 V

Um 100 m A við bæinn í Görðum, utanvið NA-horn lóðarinnar Jörundarholt 33, við gangstéttarbrúnina stóð útihús 1920 sem nú sést hvorki tangur né tetur eftir af.

Hættumat: hættu vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-056:004 heimild um útihús 64°19.206 N 22°02.646 V

Um 20 m A við steinhúsið í Görðum og um 5 m norðar var allstórt útihús árið 1920. Það er nú komið undir malarveg þann sem liggur eftir endilöngum hólnum. Húsið hefur staðið á allbrattri brekkubrún.

Hættumat: hættu vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-056:005 Suðurhjáleiga heimild um býli

1705: "Hjáleiga ein ónafngift, nema hvað hún stundum var kölluð Suðurhjáleiga, var í túninu. Bygðin hefur varað lengur eður skemur um sinn, ekki minnst menn nær fyrst hún var gjör. Nú hefur það næstu 5 ár auðn verið." Ekki er vitað hvar í túninu þessi hjáleiga var. Í lýsingu bæjarhúsa á Görðum 1719 er getið um tvö hús, annað milli eldhúss og smiðu á hlaði vestan við bæinn, og eitt í tveimur stafgólfum fyrir austan bæinn. Ekki er getið um notkun þessara húsa og er mögulegt að annað eða bæði hafi verið íveruhús hjáleigumanna, eystra húsið þá væntanlega sama og Suðurhjáleiga.

Heimild: JÁM IV, 83; GH Akranes Kirkja, 32.

Bo-056:006 Norðurhjáleiga heimild um býli

1705: "Önnur hjáleiga, kölluð Norðurhjáleiga, var með öllum sömu kostum og löstum sem Suðurhjáleiga, og hefur í sex ár í auðn verið." Ekki er vitað hvar þessi hjáleiga hefur staðið.

Í lýsingu bæjarhúsa á Görðum 1719 er getið um tvö hús, annað milli eldhúss og smiðju á hlaði vestan við bæinn, og eitt í tveimur stafgólfum fyrir austan bæinn. Ekki er getið um notkun þessara húsa og er mögulegt að annað eða bæði hafi verið íveruhús hjáleigumanna, vestara húsið þá væntanlega sama og Norðurhjáleiga.

Heimild: JÁM IV, 83; GH Akranes Kirkja, 32.

Bo-056:007 Fornmannakross heimild um landamerki 64°19.191 N 22°05.024 V

1889: "[Landamerki milli Garða og Heimaskaga eru] Bein sjónhending frá Grásteini [017] í Krókum í fornmannakross markaðan í klöppina fyrir utan Brekkubæjarbrún og þaðan eftir sömu sjónhending í Leirgróf að austanverðu."

Lítið er nú eftir af Brekkubæjarbrún en á henni standa húsin við Heiðarbraut. Allmikil klöpp gekk til SV frá brúninni, þar sem nú er vesturálma sjúkrahússins. Klöppin var með aflaðndi halla til SV og skagaði fram í Merkigerði. Hún var síðan sprengd þegar gatan var steipt og hefur horfið endanlega þegar sjúkrahúsið var reist. Krossinn hefur sennilega verið á klöppinni þar sem hún ver lengst í vestur á móts við bilið milli Merkigerðis 8 og 10. Í landamerkjabókinni er orðið 'fornmannakross' ekki auðlesið og gæti byrjað á 't' en 'mannakross' er ótvírætt.

Heimild: Landamerkjabók Borg+Mýr II, 122

Bo-056:008 heimild um landamerki

14.10.1884: "Takmarkalínu milli Innri- og Ytri-Akraneshrepps ákvað sýslunefndin þannig að lína skyldi dregin beina sjónhending úr Kalmansvíkurlækjarósi austanvert við Jaðarstúnið og þaðan eptir gömlu garðlagi, sem liggur suður og ofan að sjónum fyrir austan Jaðar í klöpp þá, sem liggur á miðjum Langasandi og skyldi allt það land og nytjar til lands og sjáfar, sem liggur Skagamegin við þessa línu tilheyra Ytri-Akraneshreppi, þannig að það lægi innan takmarka hans."

Hvergi sér nú til garðlags þessa og virðist það þegar hafa verið óljóst um aldamótin því það er ekki sýnt á uppdrætti af Skaganum frá 1901. Þar er hinsvegar sýnd merkjalínan sunnan og austan við Jaðar og má af henni fá hugmynd um hvar garðurinn hefur verið. Hann hefur legið í sveig af bakkanum þar sem Innnesvegur er nú og síðan niður á mýrarnar og út á Langasand rétt innan við Merkiklett.

Heimild: Gerðabók sýslunefndar 1884, pr í JB Akranes, 289

Bo-056:009 Sólmundarhöfði heimild um stekk 64°18.820 N 22°03.069 V

1705: "Sólmundarhöfde er stekkjastæði staðarins. Það hefur staðarhaldarinn nú fyrir 7 eður 8 árum um eitt ár ljeð nauðstöddum fátæklingi. ... Bygðin varaði fram á vor ..."

Ekki er vitað hvar stekkurinn var en m.v. núverandi aðstæður er sennilegast að hann hafi verið annaðhvort á lóð Sólmundarhöfða II eða III (nú 1 og 2) og er hnitíð tekið á miðjum lóðamörkunum.

Sólmundarhöfði er breiður vallgróinn höfði og er lending fyrir neðan hann að austan.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: JÁM IV, 83.

Bo-056:010 Sólmundarhöfði I bæjarstæði býli 64°18.847 N 22°03.157 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en byggðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki."

Sólmundarhöfði I stóð á vallgrónum höfða á háum sjávarbakka ofan við vörina, um 30 m V við Sólmundarhöfða II (nú 1), og sjást hleðslurnar úr grunninum enn. Guðmundur Magnússon frá Kjalarnesi reisti hér bæ árið 1872 og var búið á staðnum til 1940. Bærinn gekk undir ýmsum nöfnum, m.a. "Ellertshús" og "Jóhönnuhús" eftir ábúendum hverju sinni. A og S við hússtæðið er óræktarblettur, sennilega gamall garður. Um 10 m N við hússtæðið, í rofbakkanum, er grjót á um 20 cm dýpi, undir beituskeljalagi, á um 4 m belti, aðeins eitt umfar af heldur smáu grjóti en er þó greinilega mannvirki af einhverri tegund. Túnakortið frá 1920 er greinilega í vitlausum hlutföllum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:011 Arahús (Sólmundarhöfði V) bæjarstæði býli 64°18.880 N 22°03.987 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en byggðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki."

Fimmti bærinn á Sólmundarhöfða var fyrst torfbær (sbr. 033), kallaður Hallsteinsbær en 1905 var hann fluttur til NA og þar byggt lítið timburhús sem síðan hefur kallast Arahús. Það er um 30 m SA við Sólmundarhöfða III og IV, og stendur á breiðum vallgrónum höfða. Húsið er klætt skeljasandsplötum. Það heitir nú Sólmundarhöfði 3. Lóðin er nú afmörkuð með steinsteyptri girðingu og er mun minni en hún var 1920. Þá náði hún mun lengra til S og A og gæti hafa brotið af bakkanum síðan þá. Á túnakorti er þetta býli kallað Sólmundarhöfði II.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:012 Árnahús (Sólmundarhöfði III) bæjarstæði býli 64°18.856 N 22°03.028 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en byggðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki."

Þriðja býlið á Sólmundarhöfða var byggt eftir 1886 og stóð mun innar á höfðanum en hin tvö fyrri. Þar byggði Árni Sigurðsson síðan lítið timburhús árið 1903 og hefur það verið stækkað líttilega síðan en er annars í aðalatriðum í upprunalegu horfi. Túnið er mishæðótt og gætu þar verið mannvirkjaleifar á fleiri en einum stað. S við húsið er rabbarbaragarður í því miðju. Lóðin er nú ámóta stór og á túnakorti, en hefur verið sameinuð

Sólmundarhöfða IV og saman heitir þetta nú Sólmundarhöfði 2 og er enn búið þar. Meðfram austurhlið túnsins er 17 m langur, 1 m breiður og 1,2 m hár grjóthlaðinn garður. Annar garður, 28 m langur er fyrir norðurhlið, frá lóðamörkum við Sólmundarhöfða V (nú 3) og að húsinu sem var Sólmundarhöfði 4. 10 m vestan við það hús byrjar garðurinn á ný og nær 46 m til vesturs, að heimreiðinni að Sólmundarhöfða I og II (nú 1). Garðurinn er einna hæstur á þessum kafla, eða 1,5 m og víðast er hann mun hærri að utan en innan. Að sögn heimildamanns voru grjótgarðar miklu víðar á höfðanum og var það eitt af skylduverkum þeirra sem leigðu hér spildur af Garðapresti að halda þeim við.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:013 Snjáfríðarhús (Sólmundarhöfði IV) bæjarstæði býli 64°18.900 N 22°02.986 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en byggðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki."

Fjórði bærinn á Sólmundarhöfða mun hafa verið reistur um svipað leyti og sá þriðji, eftir 1886. Hann stóð svotil við hliðina á þriðja bænum, 11 m norðan við og húsbreidd austar, um 40 m sunnan við austurálm dvalarheimilisins, þar sem nú er hlaða. Búið var í Snjáfríðarhúsi til 1931 en síðan hefur lóðin verið sameinuð Sólmundarhöfða III. Á þessum stað er nú lítið járnklætt timburhús, á steiptum sökklí, eins og hjallur í laginu (háir veggir m.v. þakhalla) en heimildamaður kallar það hlöðu. Tveir skúrar hafa verið byggðir við það að norðan en þar laus frá er síðan þriðji skúrin, pappklæddur, alveg við veginn. Lóðin hefur verið sameinuð Sólmundarhöfða III og kallast býlið nú Sólmundarhöfði 2, en grjótveggir skilja enn á milli gömlu lóðanna eins og lýst er í 012.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:014 Sólmundarhöfði II bæjarstæði býli 64°18.833 N 22°03.130 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en byggðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki."

Annað býlið á Sólmundarhöfða var reist suðaustan á höfðanum (sbr. 032) og var þá torfbær en 1905 var byggt lítið timburhús mun vestar, nær Sólmundarhöfða I og stendur það enn. Við það hefur verið byggt og byggingin öll forsköluð en miðhlutinn mun vera elstur. Á vallgrónum, breiðum höfða, skammt ofan við vörina Túnakort: 4558 m2, garðar 2263. Húsið stendur langhæst af bæjunum á Sólmundarhöfða og gæti þar verið lítil bæjarhöll. Býlið heitir nú Sólmundarhöfði 1. Á túnakorti er þetta býli kallað Sólmundarhöfði V.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:015 heimild um útihús 64°16.834 N 22°03.097 V

Samkvæmt túnakorti var lítið útihús austan við bæinn á Sólmundarhöfða II. Á þeim stað er nú lítið steinsteypt hús, um 20 m norðaustan við íbúðarhúsið. Austan undir þessu húsi er lítill kálgarður og eru grjóthleðslur um hann á kafla hjá undirstöðum hússins og gætu það verið leifar af eldri mannvirkjum.

Hættumat:hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-056:016 Brúarsporður (Sólmundarhöfði VI) bæjarstæði býli 64°18.838 N 22°03.851 V

"Fyrst var byggt á Sólmundarhöfða rétt fyrir 1700 ... en bygðin hélst tæpt ár. Aftur mun Sólmundarhöfði hafa byggst 1872, og var þar á tímabili margbýlt eða 6 býli, þegar flest var, og leigjendur að auki." Sjötta og síðasta býlið á Sólmundarhöfða var reist 1895 og var búið þar til 1940. Það mun hafa verið torfbær, reistur við endann á brúnni sem gerð hafði verið til að draga grjót upp úr fjörunni heim að Görðum fyrir byggingu steinhússins þar 1876-81. Þessi staður er nálægt suðurhorni lóðarinnar Höfðabrekku 11, um 15 m frá sjávarbakkanum. Nú sléttuð grasflöt upp af sjávarbakka.

Hættumat: hætta vegna ábúðar.

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-056:017 Grásteinn náttúrmin landamerki 64°19.225 N 22°05.253 V

1889: "[Landamerki milli Garða og Heimaskaga eru] Bein sjónhending frá Grásteini í Krókum í formannakross markaðan í klöppina fyrir utan Brekkubæjarbrún og þaðan eftir sömu sjónhending í Leirgróf að austanverðu." "Í króknum á hleininni, við Traðarbakka, beint undan þar sem nú er gatan Merkigerði á Akrenesi, er stór steinn, sem heitir Grásteinn; hann er á merkjum Garðalands og Skagans." Vestur úr Krókalóni gengur vik inn með fjörunni (Traðarbakkavör eða Grásteinsvör) en utan við vikið er klettahlein sem flæðir yfir á stórstraumsflóðum. Sunnanmegin á hleininni er stór stakur grágrýtissteinn, beint niður undan götunni Merkigerði og eru um 60 m frá steininum að grasbakkanum ofan við vikið.

Í fjörumáli, á gróðurlausri klettahlein. Af þanginu að dæma flæðir upp undir steinninn á flóðum en ekki hærra nema stórstreymt sé. Steinninn er um 2,5 m hár og um 3x4 m að grunnflatarmáli, óreglulegur ferhyrningur sem gengur upp í strýtu. Undir hann loftar á öllum hliðum og er hann þannig settur á sléttri klöppinni að hann virðist vera í þann mund að velta, eða a.m.k. að lítið þurfi til að hann færist til. Í raun mun hann algerlega óhagganlegur og ekki bifast hið minnsta við storma og stórsjóí sem yfir hann hafa gengið. Sú þjóðsaga er um steinninn að það hafi átt að flytja hann úr fjörunni til að gera minnismerkið um sjómanninn á Akratorgi en að allar tilraunir til að færa hann hafi mistekist.

Hættumat: engin hætta

Heimild: Landamerkjabók Borg+Mýr II, 122; Ö-Garðar, 1.

Bo-056:018 Götuhaus heimild um býli

"Inn af Grásteini [017] voru varir ... Þar inn af með landinu eru malarkampar og klettur. Heitir fyrst Götuhausakampur, og innar er Presthúsakampur [sjá Bo-058], báðir kenndir við býli sem hér stóðu."

Nánar upplýsingar vantar.

Heimild: Ö-Garðar, 1.

Bo-056:019 Kalmannsvíkurbú heimild um leið

Kalmannsvíkurbú hefur verið upphlaðinn vegur yfir mýrina frá Kalmannsvíurlækjarósi og að holtunum sem gamla þjóðleiðin lá um út á Skaga.

Bo-056:020 heimild um mógrafir 64°19.311 N 22°04.868 V

"Suðaustur af Götuhúsakampi [018] er mýri, sem náði að holti, sem var samhliða kampinum. Þessi mýri hét Götuhúsamýri, nú mikið byggð og aldrei nefnd. Upp af henni var holt, sem hét Klöpp. ... Norður af Klöpp var flóaflæmi allmikið, Brekkubæjarmýri. Þetta var mikið mótækjuland ... nú tún og mikið orðið byggt af henni." Grafirnar hafa að líkindum verið á allvíðáttumiklu svæði en hnit var tekið SA við íþróttahús, þar sem nú er eitt af fáum opnum svæðum eftir af Brekkubæjarmýri. Á loftmynd frá 1938 sést að þá var mýrin enn til og sér þar móta fyrir mógröfum en 1954 var búið að ræsa fram og byggja á stórum hluta þessa svæðis.

Heimild: Ö-Garðar, 2.

Bo-056:021 Stekkjarholt örnefni stekkur 64°19.356 N 22°02.181 V

"Norður úr túninu er samhangandi holtahryggur, sem heitir Túnásar. Framhald af því er smáholt grasi vaxið, sem heitir Litla-Klapparholt. Í Klapparholti er huldufólkskirkja. Norður af miðjum Túnásum er Stekkjarholt, fraskilið af smámýrarsundi."

Um 480 m NA við bæinn í Görðum er lágt klettholt norðan (eða NV) við Túnása. Það er samhliða þeim og eru um 80 m á milli. Holtið og ásarnir eru nú innan útivistarsvæðisins Garðalundar. Mýrin í kringum holtið hefur verið ræst fram og er nú slétt grasflöt. Ekki hefur þó verið sléttað alveg upp að holtinu heldur hefur verið skilinn eftir smápýfður kragi og tré, bæði birki og barrtré, gróðursett í kringum holtið og á það, einkum NA-til. Holtið er rúmlega 80 m langt og um 25 m breitt. Hvergi sér til tófta við það.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Ö-Garðar, 4.

Bo-056:022 Klapparholt heimild um huldufólksbústað 64°19.372 N 22°02.977 V

"Norður úr túninu er samhangandi holtahryggur, sem heitir Túnásar. Framhald af því er smáholt grasi vaxið, sem heitir Litla-Klapparholt. Í Klapparholti er huldufólkskirkja."

Klapparholt er um 650 m NA af bænum í Görðum, bið NA enda Túnása og eru um 30 m á milli. Holtið er nú inni á útivistarsvæði Akurnesinga, Garðalundi. Mýrarnar í kring hafa verið ræstar fram og tré gróðursett, bæði meðfram Túnásum og í norðurhlið Klapparholts. Klapparholtið er um 60 m langur og 30 m breiður stakur kletthóll sem stendur allhátt úr jafnsléttu með bröttum hliðum. Annað holt, talsvert lengra í NA, en í framhaldi af Túnásum, er allstórt stakt holt sem á sumum kortum er nefnt Klapparholt.

Heimild: Ö-Garðar, 4.

Bo-056:023 Hofhóll örnefni 64°19.169 N 22°02.950 V

"Vestur af bænum í túninu sjálfu er lágur hóll, Hofhóll. Vegurinn heim að Görðum liggur nú gegnum hólinn, þar sem túnið byrjar. Þetta er ávöl hæð. Þegar grafið var gegnum hólinn, fannst þar þykkt lag af beituskeljum." segir í örnefnalýsingu.

Hóllinn hefur verið á vestasta enda hólranans sem bærinn og túnið eru á, það er um 30 m norðan við gatnamótin á Garðagrund og heimreiðinni, um 100 m vestan við steinhúsið.

Hættumat: hætta vegna ábúðar.

Heimild: Ö-Garðar, 4.

Bo-056:024 Brú heimild um samgöngubót 64°18.839 N 22°02.850 V

"Vestan við Sólmundarhöfða var tekið grjót í gamla húsið og dregið eftir Brú, sem var rudd gegnum þýfið og flóann. Sér enn fyrir henni að kafla."

Grjótið hefur verið dregið frá Langasandskrika, þvert fyrir Sólmundarhöfða og þaðan til Garða því síðast mun hafasést fyrir brúnni við hornið á Höfðagrund 11. Sá staður er lítið eitt norðaustan við þar sem býlið Brúarsporður var. Brúin lá um mýrar og móa, en nú er landið albyggt. Nafnið Brúarsporður gæti bent til að þar hafi brúin frá Langasandskrika endað. Það er þó ólíklegt því ætla má að torfærurnar hafi fyrst byrjað ofan við höfðann, í mýrunum milli hans og Garðatúns. Hinn möguleikinn er að brúin hafi byrjað á þessum stað og að ekki hafi þurft að gera neina samgöngubót frá Langasandskrika þar sem greiðfært er fyrir höfðann og er það líklegast.

Hættumat: hætta vegna ábúðar.

Heimild: Ö-Garðar, 4.

Bo-056:025 heimild um leið 64°18.885 N 22°03.151 V

"Vestan við Sólmundarhöfða var tekið grjót í gamla húsið og dregið eftir Brú, sem var rudd gegnum þýfið og flóann. Sér enn fyrir henni að kafla. Svæðið þarna á bökkunum heitir Langisandur. ... Innst á sandinum heitir Langasandskriki; þar lá vegurinn upp af sandinum, áður en lagðir vegir komu." segir í örnefnalýsingu.

Nú er skarð í grjótvrönnina vestan við dvalarheimilið þar sem hægt er að keyra niður á sandinn. Kálgarðar eru strax SA við þann stað og hafa verið lengi og sunnar, nær höfðanum sjálfum, er brattara og meira klungur yfir að fara til að komast upp úr fjörunni. Það er því sennilegt að vikið sé á þeim sama stað og gamla þjóðleiðin. Grjótið í steinhúsið hefur einnig verið dregið upp úr fjörunni í þessum krika (sbr. 024)

Heimild: Ö-Garðar, 4.

Bo-056:026 Þjóturinn þjóðsaga um stekk

"Bræðrapartsboði er fram undan Bræðrapartsklettum. Þar nokkuð langt úti er Þjóturinn; það eru tvö sker, mjög djúpt á milli þeirra; gömul sögn, að þar hafi verið stekkurinn frá Görðum." segir í örnefnalýsingu.

Heimild: Ö-Akranes, 9.

Bo-056:027 Jörundarholt heimild um bústað

Tvær hugmyndir um hvar Jörundarholt hafa verið eru uppi. Önnur hefur það á þeim stað sem nýbýlið Steinsstaðir er nú, vestan við Garða, en hin austan við, nálægt merkjunum við Kross.

Bo-056:028 heimild um vatnsból 64°18.912 N 22°03.055 V

"Áður en vatnsveita kom til sögunnar sóttu íbúar Sólmundarhöfða neysluvatn sitt löngum í Lindina, sem var uppspretta þar sem norðurveggur dvalarheimilisins er nú." segir í örnefnalýsingu.

Lindin er nú horfin undir dvalarheimilsvegginn en hefur verið um 150 m frá Sólmundarhöfða III og IV en um 250 m frá Sólmundarhöfða I og II.

Heimild: Ásmundur Ólafsson: "Nú er bjart um Skipaskaga- skín á nes og vör", 9.

Bo-056:029 Fagurhóll heimild um smiðju 64°18.891 N 22°03.051 V

"Þá var Smiðja Sveins í Hlíð, Eiríkssonar á svokölluðum Fagurhól, um það bil þar sem litli golfvöllurinn við dvalarheimilið er nú, en Sveinn mun á tímabili hafa búið í Smiðjunni." segir í örnefnalýsingu.

Smiðjan er horfin undir gräsflöt. Þessi staður er um 50 m norðan við Sólmundarhöfða III (Árnahús) í krika sem myndast af L-laga dvalarheimilinu. Kyrfilega sléttuð grasflöt.

Heimild: Ásmundur Ólafsson: "Nú er bjart um Skipaskaga- skín á nes og vör", 9.

Bo-056:030 heimild um útihús 64°18.828 N 22°03.173 V

Um 15 m NA af Sólmundarhöfða I (010) var útihús skv. túnakorti og eru steyptar undirstöður lítils húss enn á þessum stað, 30 m V af Sólmundarhöfða II (014), á vallgrónum höfða, nálægt sjávarbakka Steypukjallarinn, sem nú er á þessum stað, er 4,5x3 m að utan, niðurgraffinn um 1,5-2 m en torfhleðslur eru upp að honum að utan.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1920

Bo-056:031 Sólmundarhöfðavör mannvirki lending 64°18.815 N 22°03.185 V

Vörin er utan við höfðann þar sem hann gengur lengst úti sjó, beint niður undan býlinu Sólmundarhöfða I (010) og er þar um 14 m breið malarfjara sem stórgrýti hefur verið rutt úr og upp undir grasbakkann, 20 m ofar. Lítil vík, klettalaus, í annars stórgrýttu fjörumáli. Lendingin þótti ekki góð en var sú eina í Garðalandi austan við Skipaskaga. Bátar voru dregnir upp á bakkann með spili en allbratt er úr fjörunni upp á höfðann. Það var hluti af kvöðum þeirra sem leigðu lóðir af Garðapresti á Sólmundarhöfða að ryðja fjöruna. Síðast var róð frá þessari vör 1978.

Bo-056:032 Sólmundarhöfði II frásögn um býli 64°18.796 N 22°03.100 V

Um 30 m SA við núv. íbúðarhús á Sólmundarhöfða II (nú 1), byggðu 1905, var fyrst byggður torfbær skömmu eftir 1872. Þessi bær var síðan færður er nýtt timburhús var byggt 1905. Bærinn stóð sunnanvert við túngarð sem nú liggur NV-SA fyrir utan Sólmundarhöfða II, um þveran höfðann. Í túni, við túngarð eða

jafnvel undir honum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Bo-056:033 Hallsteinsbær frásögn um býli 64°18.834 N 22°02.922 V

Sólmundarhöfði V var byggður 1905 og kallast Arahús en torfbærinn sem fyrstur var reistur á þessari lóð stóð um 30 m SA við húsið, þar sem nú er slétt flöt, og kallaðist þá Hallsteinsbær. Þessi staður er um 20 m ofan við sjávarbakka eins og hann er nú og stendur á vallgrónum höfða, þar er nú slétt grasflöt. Þessi hefur verið byggður um 1890, a.m.k. eftir 1886.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Bo-056:048 Jónsbrú heimild um leið

Bo-056:049 heimild um leið

Á korti frá 1901 er vegur inn í bæinn kallaður "Nýi vegurinn" og er hann á sama stað og Þjóðbraut nú.

Bo-056:050 heimild um mógrafir

Samfellt mógrafasvæði var ofan við þorpið á Skaganum, milli Jaðars og Presthúsa og sóttu þorpsbúar eldivið sinn þangað og greiddu Garðapresti toll fyrir.

Bo-057 Jaðar

Hjáleiga frá Garði. "Jaðar og Presthús voru í samfelldri byggð fram til síðustu aldamóta, en land það, sem þau stóðu á, gekk fyrst til Akraneskaupstaðar af Garðalandi." BB II, 395. Bærinn rifinn rétt eftir 1930.

1917: 27795 m², garðar 1848 m². 1/2 þýft. Tún Jaðars hafa verið utan í hólnum sem bærinn stóð á og á sjávarbökkunum meðfram Langasandi, en mýrlendi hefur verið á milli, þar sem knattspyrnuvöllurinn er nú.

Bo-057:001 bæjarhóll bústaður 64°19.112 N 22°03.720 V

Á bæjarstæði Jaðars er nú gragrýtissteinn til minningar um hann. Hann er uppi á hólrana sem liggur A-V ofan við knattspyrnuvöllinn. Bæjarstæðið er um 100 m suður af næstvestustu (og næstelstu?) blokkinni.

Á bæjarstæðinu hefur öllu verið umturnað og er lítið eftir af upprunalegu landslagi. Að dæma af kortgrunni sem gerður er eftir loftmynd sem tekin var seint á 6. áratugnum hefur þá verið aflangur hóll, 60x20 m, ofan við þar sem steinninn er nú, norðan við Jaðarsbraut sem þá lá eftir hólrana. Bærinn hefur staðið austanvert á þessum hól sem nú er horfinn og sennilega þar með mest af bæjarleifunum. Minningarsteinninn var upphaflega settur niður annarsstaðar en færður á þennan eftir forsögn Þórðar Árnasonar. Aska kom upp er grafið var fyrir steininum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-057:002 Forni-Jaðar heimild um býli 64°19.109 N 22°03.524 V

"Á landamerkjum Jaðars og Garða stóðu hús úr torfi, sem nefnd voru Forni-Jaðar, en eru nú fyrir löngu horfin." segir í örnefnalýsingu. Ekki verður nákvæmlega úr því skorið hvar Forni-Jaðar stóð enda hefur landinu öllu verið umbyllt gersamlega. Húsin hafa staðið á svipuðum slóðum og íþróttahús ÍA við gatnamót Innnesvegjar og Garðabrautar, heldur nær Innnesvegi en húsið samkvæmt túnakorti en heldur sunnar, í brekkunni ofan við íþróttavellina samkvæmt Þórði Árnasyni sem man eftir hesthúskofa hangandi uppi á þessum stað. Á þessum stað hafa verið mörk vallendisássins sem Jaðarbærinn stóð á og mýranna sem náðu heim að túni í Görðum. Nú er hér öllu umbyllt og skiptast á vegir, bílaplön og byggingar.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Ö-Akranes, 2.

Bo-058 Presthús

Var hjáleiga frá Garði. "Jaðar og Presthús voru í samfelldri byggð fram til síðustu aldamóta, en land það, sem þau stóðu á, gekk fyrst til Akraneskaupstaðar af Garðalandi." BB II, 395.

Bo-058:001 bæjarhóll bústaður 64°19.596 N 22°04.424 V

Hóllinn stendur við vesturenda Kalmansvíkur. Farið er eftir Ægisbraut í norðvestur, út á enda og gengið í ASA, um 300 m. Grasi vaxinn hóll sem stendur í jaðri byggðarinnar og út á sjávarbakkanum. Rof er í bakkann. Allur vesturhluti túnsins, þ.e. túnið vestan og sunnan Presthúsabæjar, er horfinn undir nýbyggingar. Austurendi túnsins nær út að sjó yst í Kalmansvík og er það enn autt svæði. Göngustígur er þvert yfir hóllinn og lítilsháttar rof þar í.

Hættumat: Mikil hætta vegna sjávargangs

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:002 útihús 64°19.604 N 22°04.375 V

Útihús stóð um 40 m austan við bæinn samkvæmt túnakorti frá 1917. Tóftaleifar standa út á bakkanum við sjóinn og brýtur af þeim.

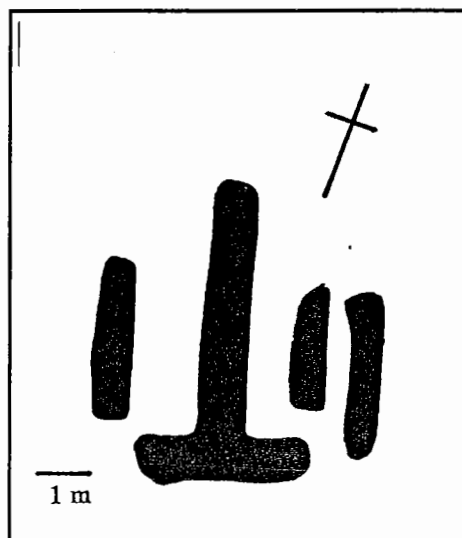
Hættumat: Mikil hætta vegna rofs

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:003 heimild um útihús

64°19.574 N 22°04.390 V

Útihús stóð um 8 m sunnan við bæinn samkvæmt túnakorti. Nú er þar grasi gróin spilda, rétt utan við lóðina Ægisbraut nr. 9. Óljós vottur af kanti er við NA brún lóðar nr. 9. Gæti verið leifar af tóftinni,

en er þó ekki allskostar víst.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:004 heimild um útihús 64°19.599 N 22°04.408 V

Útihús stóð um 6 m SA við bæinn, fast austan við útihús nr. 003, samkvæmt túnakorti. Þar er nú grasi gróin spilda, sem liggur rétt utan við lóð nr. 9 við Ægisbraut og ekki sjást þar neinar tóftaleifar.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:005 heimild um útihús 64°19.593 N 22°04.480 V

Útihús stóð um 25 m VSV frá bænum, sem nú er inn á lóð nr. 7 við Ægisbraut. Eru allar mannvirkjaleifar horfnar, því hér stendur nú hús nr. 7 við Ægisbraut.

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:006 heimild um útihús 64°19.554 N 22°04.497 V

Útihús stóð um 120 m. VSV frá bænum. Leifar þess eru horfnar því nú stendur hér hús nr. 4 við Ægisbraut.

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:007 heimild um vatnsból 64°19.584 N 22°04.418 V

Brunnur var um 60 m SV frá bænum samkvæmt túnakorti. Þessi staður er nú í húsagarði, n.t.t. við suðvesturhorn lóðar nr. 9 við Ægisbraut, og því sést ekki til brunnsins.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimild: Túnakort 1917.

Bo-058:008 bæjarstæði bústaður Staðsetning óþekkt

Tómthús var hjá Presthúsum skv. jarðabók frá 1705. Ekki verður vitað um staðsetningu þess.

Heimild: JÁM IV, 85.

Bo-058:009 bæjarstæði bústaður Staðsetning óþekkt

Tómthús var hjá Presthúsum skv. jarðabók frá 1705. Ekki verður vitað um staðsetningu þess.

Heimild: JÁM IV, 85.

Bo-058:010 heimild um verbúð Staðsetning óþekkt

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Verbúð er hér ein, hana brúkar staðarhaldarinn fyrir sjófólk það, er skipum hans fleytir, og gánga þaug hjer ár um kring, so sem þeir fá viðkomið." Ekki er ljóst hvar þessi verbúð hefur staðið.

Heimild: JÁM IV, 86.

Bo-058:011 heimild um útihús

64°19.564 N 22°04.565 V

Útihús stóð í túninu, um 120 m. vestan bæjarins. Leifar þess eru ekki sýnilegar, enda er hér ytri kantur á beygju Ægisbrautar.

Hættumat: Hætta vegna ábúðar.

Heimild: Túnakort 1920

Bo-059 Kalmansvík

8 hndr. 1706. Garðakirkjueign. Venjulegri búsetu lauk 1930 en byggð hélst þar nokkuð lengur.

1920: 14168 m², garðar 1700 m², 1/4 þýft. Gamla túnið í Kalmansvík lá eins og víkin og stendur bæjarhóllinn í því miðju. Engar byggingar standa núna í túninu, en hér hefur verið mikið rask og túnið hefur verið sléttað og ræktað.

Bo-059:001

bæjarhóll

bústaður

64°19.586 N

22°04.057 V

"Var bærinn upp af Kalmansvík, þar sem nú er hóll." Gamla túnið í Kalmansvík er nú nær allt sléttað, frá vikinni og upp að þjóðvegi. Hóllinn stendur um 40 m frá vikinni. Upp á bæjarhólinn hefur verið mokað jarðvegi af garðyrkjustjóra. Hann er grasi vaxinn og stendur í ræktuðu túni. Ekki sést til tófta á eða við hólinn. E.k. lögn liggur fast við hólinn að suðaustanverðu. Hóllinn er um 45 m á lengd N-S, en 37 m A-V. Hann er óvenjuhár, enda mokað upp á hann jarðvegi.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-059:002

heimild um útihús

64°19.593 N

22°04.028 V

Samkvæmt túmakorti stóðu útihús stóð fast við bæjarhúsin [001], en þeirra sést ekki merki.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-059:003

heimild um útihús

64°19.579 N

22°03.997 V

Útihúsið stóð um 20 SSA við bæinn. Þar er nú slétt tún og ekki sér þar tóftir.

Hætta: vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-059:004

heimild um útihús

64°19.566 N

22°04.113 V

Útihúsið stóð um 100m SV við bæinn. Vegaslóðinn með vikinni er um 10 m norðan við staðinn, og skurður liggur rétt hjá að SV verðu. Þar er nú slétt tún og ekki sér þar tóftir.

Hætta: vegna útivistar.

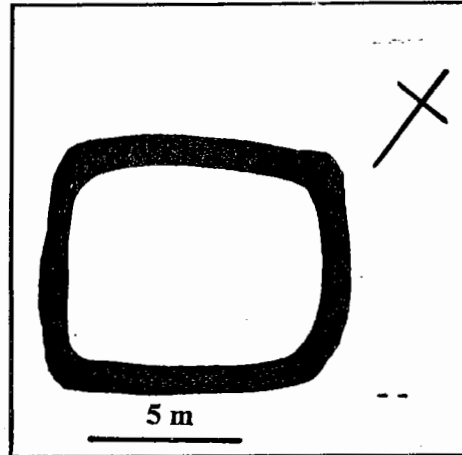
Heimild: Túnakort 1920.

Bo-059:005 heimild um útihús 64°19.560 N 22°04.200 V

Útihúsið stóð um 160 m. V við bæinn, um 10 m. sunnan við sjávarbakka. Hér eru leifar af garði, afgirtum með torfgirðingu, 9x8 m, þar sem útihúsið hefur líklega staðið áður.

Hætta: Hætta vegna útivistar.

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-059:006 heimild um verbúð staðsetning óþekkt

"Verbúð er hér ein gjörð fyrir einu ári, þar sem aldrei hafði fyrir verið ..." Staðsetning er nú ekki þekkt, og ekki sjást hér tóftir sem átt gætu við þessa frásögn.

Heimild: JÁM IV, 107.

Bo-059:007 Sigvaldarúst heimild um rúst 64°19.574 N 22°04.220 V

Svo segir í örnefnalýsingu: "... Presthúsavík, sem var innst við kampana [018] ... Austan hennar gekkk fram smánef, Kalmansvíkurtá, og þar var framan við einstakur klettur, nefndur Grýluklettur, nú alveg horfinn. Innan við þessa tá tók svo og tekur enn við Kalmansvík. Á bakkanum við sjóinn innan við tána var rúst, sem hét Sigvaldarúst ... Þessi rúst er einnig að hverfa, er að brotna og fara í sjó." Það brýtur enn af bakkanum vegna sjávargangs. Ekki sér til tófta, og ekki ólíklegt að hún sé afbrotin. Hugsanlegt er að hana hafi brotið af, eða þá leifar hennar sé enn að finna á bakkanum. Sigvaldi sá er kofinn var kenndur við var afi Sigvalda Kaldalóns.

Hættumat: hætta vegna sjávargangs

Heimild: Ö-Garðar, 1.

Bo-060 Garðasel

"Það var fyrrum sel frá Görðum, en í lok 18. aldar var byggður þar bær. Getur manntalsþingbók sýslumanns bónda þar 1799, og hélst Garðasel oftast í byggð til 1914." BB II, 396.

1920: 8924 m² 3/4 þýft. Túnið er enn þýft og hefur ekki verið unnið síðan búskapur lagðist hér af fyrir á öldinni.

Bo-060:001 bæjarhóll bústaður 64°19.938 N 22°00.026 V

Garðasel er austast í landi Garða, á milli öskuhauga Akraness og klettaholts. Tóftirnar eru um 150 m frá suðausturenda öskuhauganna, en um 20 metra undan klettaholtinu austan við. Þýft, gróið land, í kverk á milli vegaslóða sem liggur frá Skógrækt Akraness og í norðaustur í átt að Berjadalsá, og klettaholts. Þetta land er nú nýtt sem hagi fyrir hesta. Rof er í hólinn. Rústin er í raun ferhyrnd upphækkun í landinu, mjög þýft, en ekki sér í veggj eða hólf. Bæjarhúsin frá 1914 hafa verið sléttuð. Á túnakorti frá 1920 eru húsin merkt sem

rústir. Um 50 m frá 001 og 002 í SV vottar fyrir 2-3 öðrum upphækkunum sem gætu verið byggingaleifar einnig, en eru mjög ógreinilegar í öllu þýfinu.

Hættumat: hætta vegna rofs

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-060:002 tóft af útihúsi 64°19.909 N 22°00.122 V

Útihús var um 10 m suðvestan við bæjartóftina (001). Hér sést ekkert tóftalag, þetta er þýfður hóll, húsin líklega rifinn og hóllinn sléttaður.

Hættumat: hætta vegna rofs

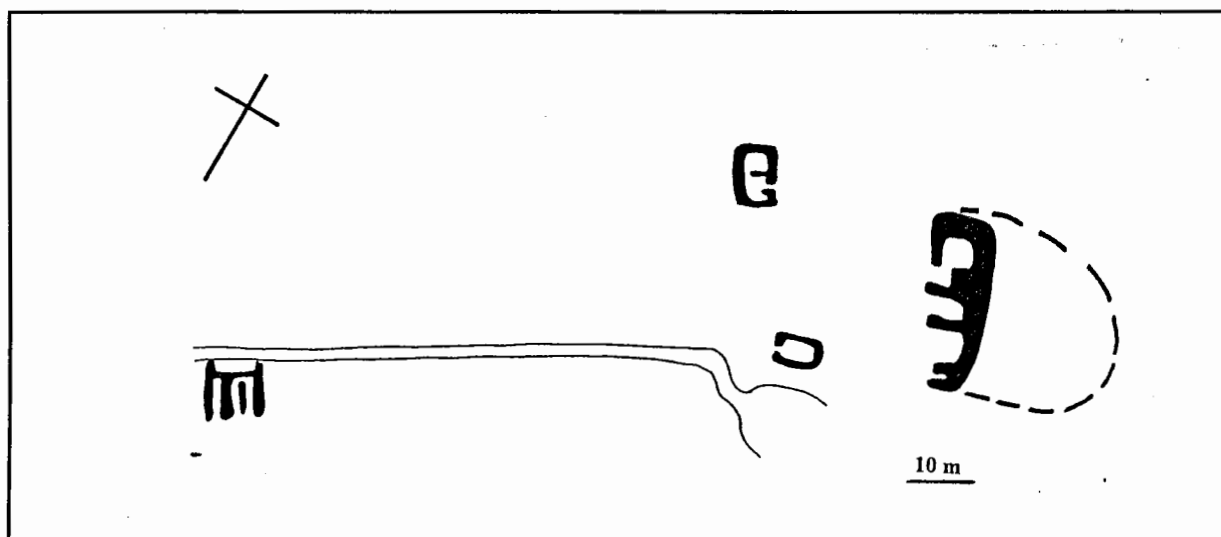
Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074 Elínarhöfði

20 hndr. 1706. "Ýmis býli voru í landi Elínarhöfða, Hausthús, Bakkabær, Höfðavík, Elínarhöfðahjáleiga og Borgartún. Borgartún er nýbýli og nú í landi Akraness. Oft var margbýli á Elínarhöfða. Á síðari hluta 19. aldar skiptist jörðin í tvo hluta, Austurbæ, sem féll úr byggð 1921, og Vesturbæ sem fór í eyði 1935 [einnig nefnd Norðurbær og Suðurbær]." BB II, 395.

1920: 13366 m², garðar 682 m² (Norðurbær), 10700 m², garðar 1202 m² (Suðurbær). Túnið lá frá Höfðatá á Elínarhöfða og suðvestur eftir höfðanum. Hér hefur ekkert rask verið.

Bo-074:001 bæjarhóll bústaður 64°19.939 N 22°03.510 V

Vegslóði liggur frá þjóðvegi og til strandar við Elínarhöfða. Slóðinn liggur suðaustan undir Elínarhöfðanum og að Höfðavík. Tóftirnar standa í grösugum hallanum upp af vikinni norðanmegin.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:002 tóft af útihúsi 64°19.941 N 22°03.481 V

Útihús stóð fast við bæjarhúsin austanmegin samkvæmt túnakorti. Þar er enn tóft af útihúsum.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:003 tóft af útihúsi 64°19.962 N 22°03.490 V

Útihús stóð fast við bæjarhúsin vestanmegin samkvæmt túnakorti. Þar er enn tóft.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:004 tóft af útihúsi 64°19.910 N 22°03.551 V

Útihús stóð um 120 m SV við bæinn. Þar er tóft, sem stendur 3 m frá veginum sem liggur í Höfðavík

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:005 tóft af útihúsi 64°19.942 N 22°03.541 V

Útihús stóð um 40 SV við bæinn. Þar er tóft, upp á grasivöxnum hamarkolli, vestan við Vígsskörð í Elínarhöfða.

Hættumat: engin hætt

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:006 heimild um útihús 64°19.938 N 22°03.469 V

Útihús stóð um 5 m austan við tóft nr. 007. Ekki sést til tófta hér, því staðurinn liggur nú undir enda Elínarhöfðaslóða.

Hættumat: hætt vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:007 tóft af útihúsi 64°19.960 N 22°03.504 V

Útihús stóð um 12 m sunnan við bæinn. Þar er enn tóft.

Hættumat: engin hætt

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-074:008 heimild um sel 64°20.360 N 22°00.941 V

"Æðaroddaholtin eru í tveim samliggjandi röðum. Eftir þeim efri liggur þjóðvegurinn. Austur af Æðarholtunum, rétt ofan við veginn, eru nokkuð stór holt sem heita Höfðaselsholt. Þau ná inn að Berjadalsá.

Við þau var sel frá Elínarhöfða." segir í örnefnalýsingu. Höfðaselsholt eru í landi Garða. Þau ná frá því á móts við malarvinnslustöð Þorgeirs og Helga og inn að Berjadalsá. Innri hluti holtanna hefur verið tekinn í grjótnám og gamlir öskuhaugar, nú yfirgrónir, eru norðanmeð holtunum, austantil. Mikið rask er í kringum holtin, einkum norðanmegin. Hvergi sér til tófta kringum holtin og hafi selið staðið nálægt Berjadalsá, sem sennilegt er því lítið virðist um önnur vatnsból á þessu svæði, þá eru leifar þeirra sennilega horfnar vegna grjótnáms eða annars rasks. Blautir flóar hafa verið kringum holtin, einkanlega sunnan við þau en meira mólendi að norðan, milli þeirra og Æðaroddaholtanna.

Heimild: Ö-Garðar, 3.

Bo-074:009

heimild um hústóft

Staðsetning óviss

Í Jarðabók Árna og Páls segir: "Þrætumói heitir örnefni hjer í millum [Kalmannsvík] og Elenarhöfða. Þar ljetu Elenarhöfðaeigendur hústóft gjöra fyrir 60 árum, aaldrei komst þar bygð á, og deila Elenarhöfða eigendur við staðarhaldarann um rjett sinn til þessa örnefnis." Ekki sjást merki um þessa tóft nú, en mögulegt er að hún hafi verið á svipuðum stað og Hausthús voru síðar.

Heimild: JÁM IV, 107.

Bo-074:010

[Elínarhöfðahjáleiga]

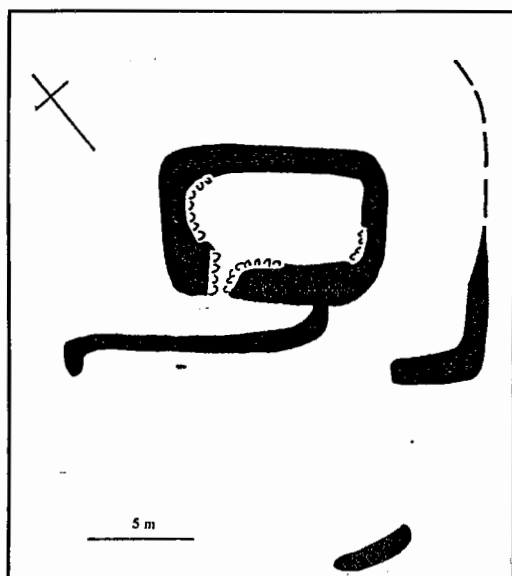
heimild um býli

Staðsetning óviss

"Hjáleiga hefur hjer ein verið so menn minnst, bygð í manna minni, en eyðilögð aftur fyrir 8 árum. Það var kallað fjórðungur jarðar." Ekki er ljóst hvar þessi hjáleiga hefur verið í landareigninni.

(Höfundar BB, teka það upp hjá sjálfum sér að kalla hjáleiguna þessu nafni, hún er ekki nefnd svo í jarðabókum og því er nafnið haft í hornklofa.)

Heimild: JÁM IV, 108.

Bo-074:011

bústaður

Staðsetning óviss

"Tómthús hefur hjer eitt verið, byggt í manna minni, og af fallið fyrir 9 árum." Ekki er ljóst hvar þetta tómthús hefur staðið í landareigninni.

Heimild: JÁM IV, 109.

Bo-074:012 Hausthús/Skútibæjarstaði bústaður

64°19.695 N 22°03.888 V

1920: 9851 m², garðar 937 m². "Hausthús eða Skúti nefnist húsmennskubýli eða tómthús í landi Elínarhöfða. Var búskapur þar lengstum lítill. Í Hausthúsum var fólk a.m.k. 1878-1964, en frá því fyrir 1940 var þar enginn búskapur. Hausthús voru rétt við

sjávarbakkann austur af Kalmansvík, fram undir klettum." Hér standa grasi vaxnar tóftir í gömlu túni, hér hefur

ekkert rask verið gert.

Hættumat: engin hættu.

Heimild: BB II, 369; Túnakort 1920.

Bo-074:013 Höfðavík heimild um bústað 53°19.976 N 22°03.480 V

"Höfðavík hét húsmennskubýli í landi Elínarhöfða, þar var búið á árunum 1889-1914. ... Bærinn í Höfðavík stóð suðaustur af Elínarhöfða, upp af vikinni utan við Bakkabæ." Gróðurlítil flati út að vikinni. Engar tóftir sjást, en glyttir í steina hér og þar í sverðinum. Það gætu verið leifar Höfðavíkurhúsa.

Heimild: BB II, 369.

Hættumat: hættu vegna útivistar.

Bo-074:014 Elínarleiði þjóðsaga um legstað

"Nokkuð ofar [en hæst er á höfðanum ?] er Elínarleiði, þar er sagt að sé grafin full kista af spésíum." Stasetning óviss.

Heimild: Ö-Elínarhöfði

Bo-074:015 gvendarbrunnur þjóðsaga um vatnsból 53°19.894 N 22°03.598 V

"... vígði hann [Guðmundur góði] Lind, sem er útaf Elínarsæti [hæst á Elínarhöfða]. Hafði vatn úr henni lækningarmátt, þó ekki nema það væri tekið að morgni dags, áður en hrafn flygi yfir það." Lindin sjálf sést nú ekki lengur.

Heimild: Ö-Elínarhöfði

Bo-074:016 Hvítasteinsholt heimild um áfangastað 64°19.807 N 22°02.906 V

"Ofan við veginn er holt, sem heitir Hvítasteinsholt, það var fyrsti áningarstaður á leið hédan út á Skaga inn á fjöru." segir í örnefnalýsingu. Gamli þjóðvegurinn (framhald Þjóðbrautar) liggur þétt norðvestan með holtinu og er hesthús byggt á milli vegarins og eystri holtsendans. Sunnan við holtið er lítil steiptur húsgrunnur, sem gæti verið sumarbústaðurinn sem getið er um í annari lýsingu að eigi að vera við Hvítasteinsholt. Holtið hefst um 100 m NA við gatnamót nýja þjóðvegarins og Þjóðbrautar, það er um 60 m langt, 20 m breitt og 1-2 m hátt.

Heimild: Ö-Elínarhöfði.

Bo-074:017 Vigsskörð þjóðsaga 64°19.952 N 22°03.956 V

Meðfram Elínarhöfða að vestan eru klettur sem heita Höfðaklettur, "innan við klettana eru skörð sem heita Vigsskörð. Þar stóð Guðmundur góði og vígði ströndina fyrir sjóslýsum".

Heimild: Ö-Elínarhöfði.

Bo-074:018 Elínarsæti þjóðsaga 63°19.908 N 22°03.620 V

Í örnefnalýsingu segir: "Hæst á höfðanum heitir Elínarsæti; þar sat Elín og talaði við Höllu systur sína,

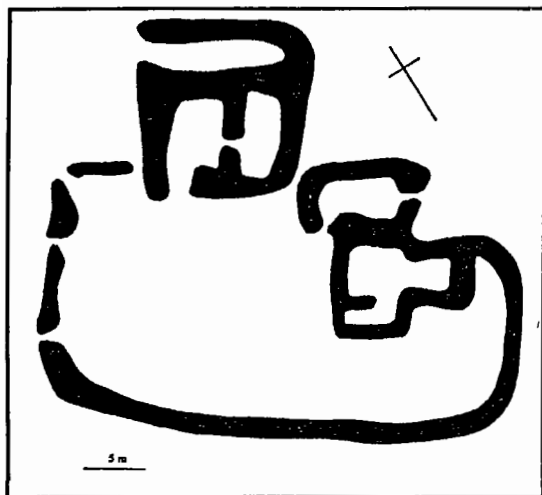
sem sat á Höllubjargi við Straumfjörð." Upp á Elínarhöfða er hnúður eða þúfa sem er líklega sæti Elínar. Þaðan blasir sjórinn við og í fjarska sér til fjalla á Snæfellsnesi.

Heimild: Ö-Elínarhöfði.

Bo-075 Bakkabær

"Bakkabær var eitt af býlum úr landi Elínarhöfða. Mun nafn þetta fyrst vera skráð í bækur um 1830. Sérstakt mat var ekki á Bakkabæ á fyrri árum byggðar þar. Bærinn var suðaustur af bænum á Elínarhöfða, upp af Höfðavíkinni, milli bæjanna Miðvogs og Höfðavíkur. Búið var í Bakkabæ nokkuð samfelld til 1947."

Heimild: BB II, 395. 1920: 13107 m², garðar 827 m², 1/3 þýft.

Bo-075:001 bæjarhóll bústaður

64°19.925 N 22°03.355 V

Bærinn stóð suðaustan megin við Höfðavík, um 20 m. frá sjávarbakka og sjást rústir hans greinilega. Þar er landið grasi gróið og þýft.

Hættumat: engin hætta

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-075:002 tóft af útihúsi 64°19.911 N 22°03.419 V

Stendur fast við bæjarhúsin, sjá 001

Hættumat: engin hætta

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-075:003 tóft af útihúsi

64°19.908 N 22°03.396 V

Stendur fast við bæjarhúsin, sjá 001.

Hættumat: engin hætta

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-075:004 heimild um útihús

64°19.935 N 22°03.359 V

Um 20 m frá bænum, í norðvesturhorni túnsins, yst við túnjaðarinn hjá sjávarbakkanum. Sléttur grasi vaxinn harðvöllur, með skurð vestan við og sjávarbakka norðan.

Heimild: Túnakort 1920.

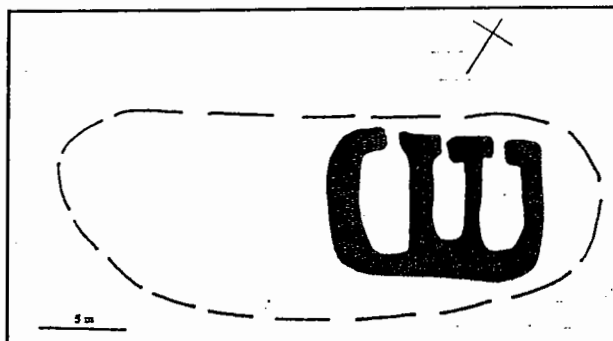
Bo-075:005 tóft af útihúsi

64°19.901 N 22°03.201 V

Gengið í austur, um 100 metra frá bænum. Tóftin stendur upp á grænum, flötum og aflöngum hól í flóa austan bæjarhúsa.

Hættumat: hætta vegna rofs

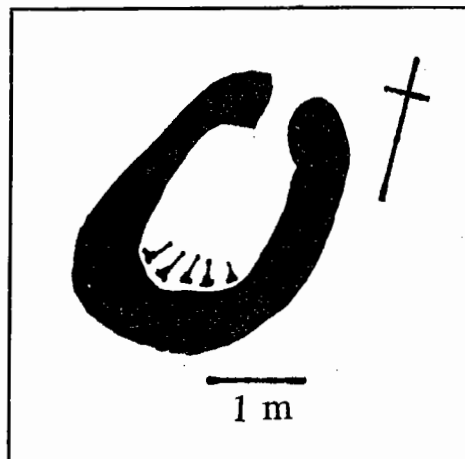
Heimild: Túnakort 1920.

Bo-075:006 tóft 64°19.900 N 22°03.334 V

Upp á grasi vöxnu klapparholti, sem stendur austan við Höfðavík. Traðir liggja fast austan að tófinni, en norðan hennar hefur landið verið að brotna af völdum sjávangangs. Tóftin er 5 metrar á hvorn veg og veggir standa grónir og eru um 0,60 m háir.

Hættumat: hætta vegna rofs.

Bo-075:007 túngarður 64°19.911 22°03.298

Garðurinn liggur frá norðausturhorni Bakkabæjar, og austan klapparholtsins sem liggur með sjónum. Heðslur standa grónar.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Bo-075:008 traðir 64°19.911 22°03.298

Á milli túngarðsins og klapparholtsins sem liggur með sjónum norðan við bæinn hafa verið traðir. Vottar fyrir grjóti í botni þeirra. Túngarðurinn sem liggur frá norðausturhorni Bakkabæjar, og austan klapparholtsins svegir síðan til austurs, og traðirnar verða þar óleggri.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Bo-076 Miðvogur

8 hndr. 1706, afbýli úr landi Innsta-Vogs. Í eyði frá 1948.

1920: 28513 m². garðar 1303 m², 3/4 þýft. Tún Miðvogs liggur vestan og sunnan vogsins inn að merkjum við Miðvogslæk. Túnið virðist lítið hafa verið unnið í seinni tíð, en austurhluti þess hefur verið tekinn undir lítilsháttar skógrækt og hundapjálfunarsvæði.

Bo-076:001 Miðvogur bæjarhóll bústaður 64°19.960 N 22°03.097 V

"Miðvogsbærinn stóð austur frá Elínarhöfða við samnefndan vog, sem gengur inn úr Höfðavík." Bærinn stóð vestan við voginn. Bærinn stóð á háum náttúrulegum hól. Hér eru núna leifar af steypum grunnum húsa frá miðri öldinni.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920; BB II, 397.

Bo-076:002 heimild um útihús 64°19.946 N 22°03.051 V

Húsið stóð við SA horn bæjarins. Nú er þar steypur húsgrunnur. Þessi grunnur er djúpur og eins víst að ef hér hafa staðið eldri hús, þá er mikið af þeim farið.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

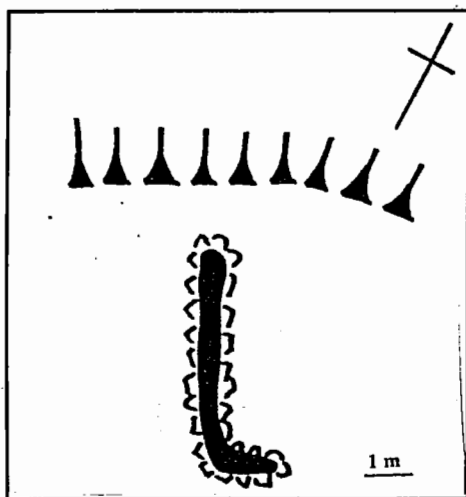
Bo-076:003 heimild um útihús 64°19.928 N 22°02.973 V

Samkvæmt túnakorti stóð útihús í túninu um 80 m austan við bæinn.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-076:004 tóft af útihúsi 64°19.985 N 22°03.151 V

Samkvæmt túnakorti stóð útihús um 60 m norðvestan við bæinn, niður við sjávarbakka. Þar er enn tóft, yst á bakkanum og hefur brotið af að mestu. Landið er grasi vaxið en rof er í bakkanum.

Hættumat: Mikil hætta vegna rofs

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-076:005 heimild um útihús

64°19.980 N 22°02.795 V

Um 220m ASA frá bænum, við norðaustanverðan botn vogsins, 20 m frá læk og 40 m frá ósi lækjarins. Stóð í túni, nú er landið þýft og þar er hafin lítilsháttar skógrækt.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-076:006 bæjarstæði bústaður Staðsetning óviss.

"Húsið viðkemur heimabónda, og í því skini er hjer sjómenn til húsa, þeir sem hann fær á skip sitt, þá stund árs, sem hann fær við komið að fljóta. Við til hússins leggur tómhússmaðurinn."

Heimild: JÁM IV, 109-110.

Bo-076:007 Ferðamannaós heimild um vað 64°19.957 N 22°02.678 V

"Neðan við túnið í Miðvogi var Ferðamannaós, og Miðvogslækur var á merkjum að innanverðu upp að vaðinu við holtseðann. Vaðið þar hét ekki neitt, en holtið hét Vaðsholt." Steinsteyp brú gamla þjóðvegarsins

stendur 15 m austan við vaðið.

Heimild: Ö-Miðvogur

Bo-076:008 Höfðastekkur heimild um stekk 64°19.746 N 22°03.197 V

"Fyrir ofan veg er Hvítsteinaholt; þar er sumarbústaður nú. Þetta holt er beint niður undan Einbúa, sem er utan við lækinn. Höfðastekkur var út af Hvítsteinaholti, utan við brúna á læknum." segir í örnefnalýsingu. Örnefnið Stekkjarholt er merkt á kortum og kemur heim við þessa lýsingu að öðru leyti en því að lækinn og brúna vantar nú. Stekkjarholtið er lágt holt um 300 m S af bænum Elínarhöfða og er í Elínarhöfðalandi, um 100 m V af Hvítasteinsholti (BO-074:016). Engin stekkjartóft er sýnileg nálægt holtinu. Lágt holt með nberum klöppum og móa á milli. Í kring hefur verið blautur flói, nú framræstur. Skurðir hafa verið grafnir meðfram holtinu NA-megin og gæti stekkjartóftin hafa lent í þeim.

Heimild: Ö-Miðvogur

Bo-076:009 Eyðikot bæjarstæði býli Staðsetning óþekkt

"1804 segir hér frá eyðihjáleigu, Eyðikoti, er liggi í engjunum." Leifar þessarar hjáleigu fundust ekki við skráningu.

Heimild: Johnsen, 109.

Bo-076:010 Þjóðsaga um huldufólksbústað 64°19.970 N 22°03.255 V

"Álfakirkja var ... í sjávarhömrnum í Miðvogslandi ..." Norðvestan við bæinn eru þverhníptir sjávarhamrar, þar hefur kirkjan væntanlega átt að vera.

Heimild: Jón Böðvarsson: Akranes. Frá landnámi til 1885, 83.

Bo-077 Innstivogur

16 hndr 1706. "Bærinn er á ströndinni norðaustur frá Akranesskauðstað, en vestan við Innvogsnes, sem gengur norðaustur frá ströndinni, og verður Blautós þar milli ness og lands." BB II, 396.

1920: 32504 m2. garðar 737 m2, 1/4 þýft.

Bo-077:001 bæjarhóll bústaður 64°20.245 N 22°02.586 V

Bæjarhóllinn er um 140 m norðan við núv. fb.hús, stendur á sjávarbakkanum. Hólkollur sem stendur út í sjóinn og brýtur af honum norðan og vestan megin. Síðustu byggingar á hólnum hafa verið rifnar og kollurinn sléttaður, þegar bærinn var fluttur ofar í landið. Þessi hóll er í stórhættu og sér í öskuhaug suðvestan í honum í rofi og hleðslur.

Hættumat: Mikil hætta vegna sjávargangs

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:002 heimild um útihús 64°20.246 N 22°02.337 V

Um 80 m austan við núv. fb.hús, 3 m norðvestan við skurð sem liggur frá heimreið og norðaustur. Í

túni.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:003 heimild um útihús 64°20.178 N 22°02.519 V

Undir og við vesturhorn núv. íb.húss. Undir húshorni, í garði og undir heimreið.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:004 heimild um útihús 64°20.166 N 22°02.533 V

Á milli íb. húss og skemmu. Undir heimreið.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:005 heimild um útihús 64°20.208 N 22°02.6702 V

Um 120 m vestur frá núv. íb.húsi. Hér stendur gamalt steinsteypt útihús sem er að hruni komið, það stendur á lágum grasivöxnum hól. Sjávarbakkinn er 10 norðvestan við staðinn.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:006 heimild um útihús 64°20.209 N 22°02.610 V

Um 100 m norðvestan núv. íb.húss, 7 metra frá sjávarbakka ofan við landinguna [011]. Grasi vaxinn jarðvegur, harðvöllur, þakinn fjörugrjóti, enda gengur sjór á landi í stórviðrum. Ekki ljóst hvort um hús eða garð er að ræða í þessu tilfelli.

Hættumat: Mikil hætta vegna sjávargangs

Heimild: Túnakort 1920.

Bo-077:007 [Innstavogskot] bæjarstaði býli 64°20.018 N 22°02.859 V

"Eyðikot er hjer nú kallað, þar hefur í voru minni bygð verið, hjáleiga hjer af þessari jörðu. Nær hún hafi í fyrstu bygst, muna menn ekki, en yfir 30 ár hefur hún í auðn verið." "Kotið var á bakkanum út við Miðvogsós." Þetta erum 360 m VSV frá bænum. Hér er nýlegur garður með veggjum hlöðnum úr torfi. Ritarar BB taka upp á því að nefna kotið Innstavogskot upp á sitt einsdæmi.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: JÁM IV, 111; BB II, 397.

Bo-077:008 Efribær bæjarstaði býli 64°20.114 N 22°02.579 V

"Rétt fyrir utan húsið, sem er nú er Bæjarholt. Þar var svonefndur Efribær." Holt er um 40 suðvestan

við bæinn. Hér er lágt holt í miðju túni, en engar tóftir sjáanlegar.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Ö-Innstivogur, 1.

Bo-077:009 Mónes mógrafir 64°20.481 N 22°02.063 V

Í örnefnalýsingu segir: "Mikil mótekja var hér í nesi, sem heitir Mónes, og undir enda holtstrana, er gengur vestur frá bæ, var flatlendi nefnt Grafarnes. Mikill mór var fluttur út á Skaga." Mónes er á vestanverðu Innstavogsnesi. Þar er landið flatt, þýft, og margar stórar grafir. Svæðið er um 30 m A-V, en 150 m S-V.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Heimild: Ö-Innstivogur, 2.

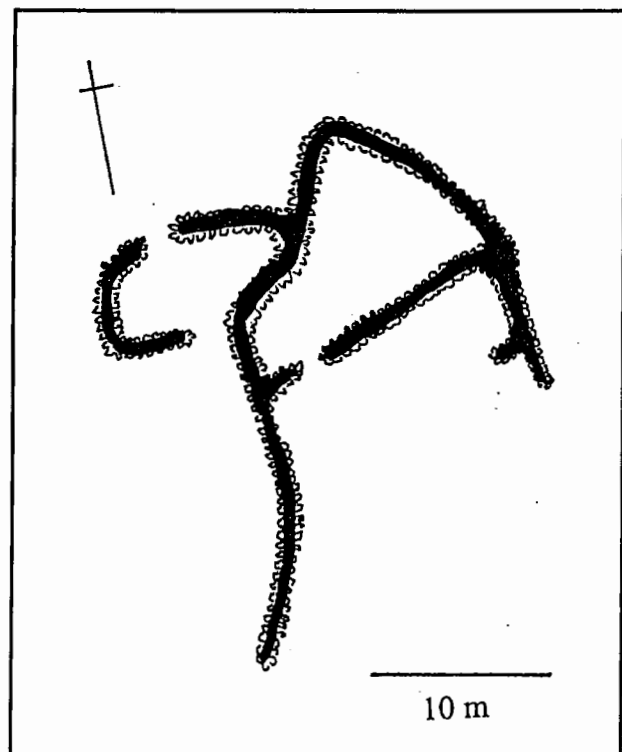
Bo-077:010 Úlfusel rétt

64°20.887 N 22°01.862 V

"Norðvestan á nesinu var fjárrétt, sem Guðmundur Gunnarsson kallaði Úlfusel; hún er að fara í sjó." Réttin stendur á tá sem gengur norðaustur út úr nesinu. Táin er flöt, rofabörð eru hér og þar í bakkanum og sjórinn gengur yfir minjarnar í stórviðrum. Allar hleðslur í réttinni eru úr fjörugrjóti, meðalstórum hnallungum. Réttarveggirnir eru allir hrundir, og er réttin verst farin norðanmegin, en víða sést í beina og vandaða hleðslu.

Hættumat: mikil hætta vegna sjávarrofs.

Heimild: Ö-Innstivogur, 2.

Bo-077:011 heimild um lendingu

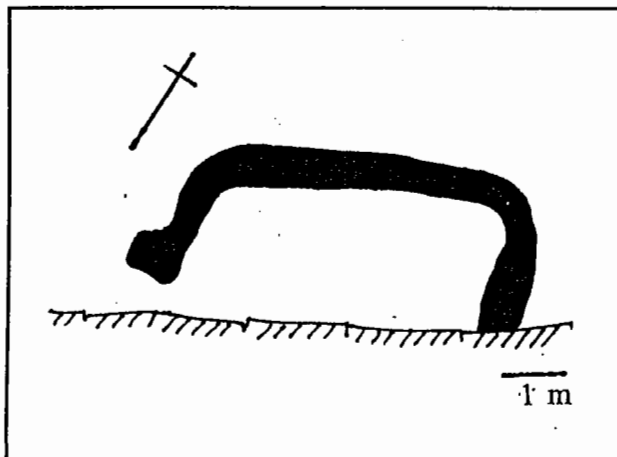
64°20.226 N 22°02.631 V

"Þegar siglt var inn á lendinguna í Innstavogi, var farið milli tveggja blindskerja, sem heita Brúnkollur. Miðið milli þeirra var Berjadalsgljúfur um Miðvogshólma." Hér er aflíðandi fjara, sendin og með malargrjóti.

Heimild: Ö-Innstivogur, 2.

Bo-077:012 tóft

64°20.571 N 22°02.041 V

Á Innstavogsnesi, sem liggur vestan Blautóss. Tóftin er vestan í klapparholti sem skilur Mónesið frá Innstavogsnesi. Þar er þýft mólendi og mikið mótekjussvæði um 10 m vestan við tóftina. Tóftin er aflöng, um 7 m á lengd og 4 m á breidd. Hleðsluhæð er um 0,5 m. Hleðslur standa grónar. Veggir tóftarinnar eru fremur óreglulegir, en þetta er þó ljóslega mannvirki og minnir lega hennar og gerð á stekki umfram allt.

Hættumat: hætta vegna útivistar

Bo-077:013 vegur

64°20.543 N 22°01.929 V

Austan við holtið sem skilur Mónes frá Innstavogsnesi. Garðlagið liggur frá holtinu og í austur og langleiðina að Blautósi. Vegurinn liggur í þýfðu mólendi, austurnendinn liggur um 10 frá botni Blautóssins. Garðlagið er mjög gengið í sundur í þýfi.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Bo-077:014 brú

64°20.330 N 22°02.408 V

Austan í holtsrana sem gengur í norður frá gamla bænum. Í holti, þar sem eru berar klappir og grónir blettir á milli. Frá veginum liggur leiðin líklega ögn neðan við holtið og sést ekki á kafla. Síðan má rekja slóðina eina 240 m í holtinu og í vestur þá er þar brú í holtinu, fyrsta hleðslan eitt umfar af steinum. Brúin er alls 26 m á lengd, í 2 köflum, 11 og 10 m með klöpp á milli.

Hættumat: Hætta vegna útivistar

Bo-077:015 tóft

64°20.318 N 22°02.521 V

Upp á holti sem liggur með ströndinni norðan við gamla bæinn. Um 10 sunnan við túngirðingu. Gamli túngarðurinn liggur norðan og austan við holtið, um 40 m frá. Tóftin stendur á NV brún holtsins og "hengiflug" þar fram af. Tóftin virðist blásin ofan í grjót. Hleðslugrjót sést í öllum veggjum, en tóftin er nánast afmáð. Hún lítur út fyrir að hafa verið aflöng, um 7 m á lengd og 3 m á breidd.

Hættumat: hætta vegna útivistar.

Bo-077:016 túngarður

64°20.284 N 22°02.449 V

Túnið í Innstavogi lá í totu neðst í norðvestanverðu landinu. Þar sér enn túngarð, 5-10 m austan við holtið sem liggur norður með ströndinni. Hægt er að rekja túngarðinn frá bæjarhólnum (001) og norður að túnenda, og þa'sveigir hann um 14 m til austurs og endar þar við skurð sem liggur þvert á hann. Túnið er enn fremur slétt, en utan þess og upp að klöppunum nær sjónum er krakabýfi. Þar sem túngarðurinn gengur næst ströndinni er rof í hann, 11 m langt, og víða er hann hlaupinn í þúfur. Hleðslur garðsins standa grónar.

Hættumat: hætta, rof vegna sjávangangs

Heimild: Túnakort 1920.

Niðurstöður

Að loknum fyrsta áfanga fornleifaskráningar á Akranesi er vert að draga saman árangurinn í stuttu máli, en endanlegar niðurstöður bíða næsta árs.

- Svæðisskráning

Svæðisskráningu fornleifa á Akranesi er lokið og niðurstöður hennar liggja fyrir. Að lokinni úrvinnslu á örnefnaskrá, uppdráttum, loftmyndum og öðrum heimildum og vísbendingum um fornleifar er ljóst að í kaupstaðarlandinu eru a.m.k. um 300 minjastaðir sem falla undir skilgreiningu þjóðminjalaga á fornleifum sem njóta almennrar friðhelgi.

- Aðalskráning, fyrri áfangi

Auk svæðisskráningar er fyrri áfanga aðalskráningar fornleifa einnig lokið. Sumarið 1997 voru 107 staðir rannsakaðir á vettvangi. Af þessum 106 stöðum eru 11 náttúruminjar og þjóðsögustaðir, en 96 staður þar sem mannvirki hafa staðið á fyrri öldum. Á 34 stöðum voru mannvirkjaleifar enn sjáanlegar á yfirborði, en á 62 stöðum var engar minjar að sjá og ekki fullljóst um afdrif þeirra. Flestar þær minjar sem fram komu við skráninguna voru leifar búsetu og búsjúslu frá fyrri tíð. Á skrá eru leifar 16 bústaða, 13 býla og 33 útihúsa. Einnig eru þar 3 landamerki, 5 stekkir, 3 sel og 1 rétt. Þá eru á skrá 3 samgönguminjar, 3 brunnar, 2 mógrafir, 2 lendingar og 2 verbúðir. Loks er einnig 1 kirkja og 1 meintur legstaður. Fjöldi, tegund og dreifing minja á Akranesi er svipuð og á öðrum svæðum sem skráð hafa verið. Athyglisvert er að um 60 % þekktra minja eru nú horfnar að nokkru eða öllu leyti. Líklegt er að hlutfall horfinna minja á niðurskaganum verði langtum hærra, en frekari umfjöllun um fjölda og tegundir minja í kaupstaðarlandinu verður látin bíða síðari áfanga.

- Friðun minja - stefnumótun bæjaryfirvalda

Akraneskaupstaður, sem og flest önnur bæjarfélög á landinu, hefur enga stefnu í minjavernd. Hafa bæjaryfirvöld til þessa ekki tekið frumkvæði um verndun einstakra staða, enda óhægt um vik þar eð upplýsingar um fjölda, legu og ástand minja hafa ekki legið fyrir. Nú þegar í upphafi fornleifaskráningar er ljóst að á Akranesi eru brýn verkefni á því sviði. Bæjarhólarnir í Presthúsum og Innstavogi eru í stórhættu af völdum landbrots við ströndina og gera þarf ráðstafanir til að hefta landbrotið á þessum stöðum. Á nokkrum stöðum hafa átt sér stað slys þar sem minjar hafa verið eyðilagðar eða verið raskað af vangá. Höfðasel hvarf í grjótnám við Berjadalsá og bæjarhólnum í Kalmansvík hefur verið raskað í fegurðarskyni. Samkvæmt nágildandi skipulagi er fyrirhugað að þau svæði þar sem flestar minjar er að finna verði e.k. útivistarsvæði. Mikilvægt er að skógrækt eða vega- og byggingaframkvæmdir verði skipulagðar með hliðsjón af því að fornleifum verði ekki spillt. Í landi Miðvogs hefur verið útbúið hundapjálfunarsvæði og plantað þar trjám nærri minjum. Leifar Presthúsa, Kalmansvíkur, Hausthúsa, Elínarhöfða og Bakkabæjar eru á svæði sem samkvæmt nágildandi aðalskipulagi verður útivistarsvæði. Við áframhaldandi framkvæmdir á öllu þessu svæði er mikilvægt að styðjast við upplýsingar í þessari skrá. Minjavernd og nýframkvæmdir eru ekki ósættanlegar andstæður. Snjallt væri að láta sjónarmið minjaverndar og hönnun útivistarsvæða falla saman á þann veg að minjastaðir verði varðveittir og gerðir aðgengilegir fróðleiksfúsum almenningi og innlendum sem erlendum ferðalöngum. Svæðið frá Presthúsum til Innstavogs er nánast samfellt minjasvæði og býður það eflaust upp á margvíslega möguleika. Sjálfsagt er að við hönnun útivistarsvæða sé stefnt að því að nýta þau verðmæti sem fyrir eru á staðnum, vernda þannig minjarnar og auka aðdráttarafl svæðisins. Einn stórfenglegasti minjastaðurinn í kaupstaðalandinu er fornbylíð Garðar. Þó að þar sé ekki að sjá fornleifar á yfirborði, geymir jörðin sögu þessa staðar og því verður að gæta þess að áframhaldandi uppbygging á safnasvæðinu verði þannig hagað að ekki hljóti af því minjaspjöll. Fornleifum í og við bæjarstaðið í Görðum hefur verið raskað stórkostlega við líkagröft í sjálfan bæjarhólinn og kirkjustæðið. Garðar eru ekki eingöngu merkur staður í sögu þjóðar og héraðs, heldur er þar einnig ákjósanlegur staður til fornleifarannsóknna því kunnugt er að varðveisluskilyrði í jarðvegi þar eru óvenjugóð.

Það verður fróðlegt að sjá hver árangurinn verður af síðari áfanga rannsóknanna 1998. Mun þá fengin heildarmynd af fornleifum svæðisins og ástandi þeirra. Hér skal bent

á að þó fornleifaskráning standi nú yfir í nokkrum bæjarfélögum, þá verður Akranes fyrsta bæjarfélagið sem mun ljúka aðalskráningu fornleifa og hefur því tekið forystu í minjavernd í héraði og eflaust verða öðrum þéttbýlum sveitarfélögum til eftirbreytni.

Friðun og verndun minja á Íslandi er skammt á veg komin. Meginorsökin er einfaldlega skortur á upplýsingum um staðsetningu minja. Er fornleifaskráningu m.a. ætlað það hlutverk að bæta þar úr. Frá því er fyrstu þjóðminjalög voru sett 1907 hefur verið gert ráð fyrir mikilli miðstýringu í minjavörslu, þar sem ábyrgð og eftirlit hefur verið á höndum þjóðminjavarðar. Með stórfelldri aukningu framkvæmda og umhverfisspjalla vegna jarðvegseyðingar reyndist þessi stefna árangurslítill, enda eru flestir minjastaðir mjög fjarri höfðustaðnum og eftirlit með þeim illviðráðanlegt vegna vegalengda. Með nýjum lögum 1989 hafa hugmyndir um minjaeftirlit meðal annars breyst á þann veg að nú er lögð áhersla á fornleifaskráningu, sem nauðsynlegan grundvöll minjaverndar. Í stað miðstýringar er þekkingaröflun og upplýsingamiðlun teft gegn skefjalausri eyðingu minja. Kostnaður við fornleifaskráningu er nú á hendi sveitarfélaga og hefur því ábyrgð á þessum grundvallarþætti minjaverndar verið færð í hérað.

Það er vitaskuld óvenjulegt að fjalla um fornleifar í þéttbýli, en raunin er að minjavernd er jafnbryn í kaupstöðum landsins sem í dreifbýli. Uppbygging og framkvæmdir á Akranesi síðustu áratugi hefur haft töluverð minjaspjöll í för með sér og er ljóst að nú eru fáir sjáanlegir minjastaðir eftir í landi kaupstaðarins. Því er æskilegt að bæjaryfirvöld fylgi þeirri stefnu að hrófla ekki við minjum nema um aðra kosti sé ekki að ræða. Það er mikilvægt að sveitastjórnir bregðist ekki þessu nýja hlutverki, en vinni nú þegar að stefnumörkun um verndun minja. Á grundvelli fornleifaskráningarstarfsins sem nú er unnið væri ákjósanlegt að yfirvöld móti stefnu sem tæki mið af áhuga og óskum Akurnesinga um varðveislu minja í bæjarlandinu. Það væri mikilvægt skref í þá átt að tryggja að hinar ýmsu stofnanir og embætti bæjarfélagsins, s.s. byggðasafn, bygginga- og skipulagsfulltrúi, garðyrkjustjóri, ferðamálafulltrúi og menningarmálanefnd hefðu skilgreind hlutverk á þessu sviði og virkar boðleiðir sín á milli.

Í nokkrum kaupstöðum eru sjóðir sem veita styrki til húsafriðunar, en ekki eru til slíkir sjóðir til að mæta kostnaði vegna verndunar minja. Ekki er gagn að skrá minjar einvörðungu heldur er óhjákvæmilegt að nýta þá þekkingu til virkrar minjaverndar í héraði. Til þess er mælt að bæjaryfirvöld hefjist handa við verndun fornleifa í kaupstaðnum, rétt

eins og þau hafa haft margvíslegt frumkvæði í verndun gamalla húsa, skipa, safngripa og skjala. Þegar aðalskráningu lýkur árið 1998 mun staða fornleifaverndar í kaupstaðnum liggja fyrir og er það von höfunda þessarar skýrslu að afrakstur skráningarinnar verði verði bæjaryfirvöldum og almenningi til gagns og ánægju í komandi framtíð.

Heimildir

Óprentaðar heimildir:

Sýslumannsembættið í Borgarnesi

Landamerkjabók Borgar- og Mýrasýslu, II.

Þjóðskjalasafn Íslands

Jarðadeild XIV. Uppdrættir af túnum 1920. Akraneshreppur

Örnefnastofnun

Ö-Akranes: Örnefnaskrá Akraness. Ari Jónsson skráði.

Ö-Garðar: Örnefnaskrá Garða. Ari Jónsson skráði.

Ö-Innstivogur: Örnefnaskrá Innstavogs. Ari Jónsson skráði.

Ö-Miðvogur: Örnefnaskrá Miðvogs. Ari Jónsson skráði.

Ö-Elínarhöfði: Örnefnaskrá Elínarhöfða. Ari Jónsson skráði.

Prentaðar heimildir:

Adolf Friðriksson, "Skýrsla um fornleifar sunnan Skarðsheiðar", í: Guðrún Jónsdóttir (ritstj.), *Svæðisskipulag sveitarfélaga sunnan Skarðsheiðar 1992-2012. Fylgiskjöl með greinargerð*, útgst. ekki tilgr., Samvinnunefnd um svæðisskipulag sunnan Skarðsheiðar og Skipulag ríkisins, 1994.

Adolf Friðriksson og Orri Vésteinsson, *Fornleifaskráning í Eyjafirði I: Fornleifar í Eyjafjarðarsveit norðan Hrafnagils og Þverár*, Minjasafnið á Akureyri, Akureyri, 1994.

Ágúst Ó. Georgsson. *Fornleifaskrá*, Reykjavík, Þjóðminjasafn, 1990.

Ásmundur Ólafsson: "Nú er bjart um Skpaskaga - skín á nes og vör".

BB: Byggðir Borgarfjarðar I-II., án útgst., Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1989.

DI: *Íslenzkt fornbréfasafn* I-XVI, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1972.

Frásögur um fornaldarleifar 1817- 1823. Sveinbjörn Rafnsson gaf út, Reykjavík, 1983.

Gunnlaugur Haraldsson, *Akraneskirkja 1896-1996 ásamt ágripi af sögu Garða og Garðakirkju á Akranesi*, Akranes, 1996.

ÍF: *Íslenzk fornrit* I-, Reykjavík 1933-.

Jón Böðvarsson, *Akranes. Frá landnámi til 1885*, Akranes, Prentverk Akraness, 1992.

JÁM: Árni Magnússon & Páll Vidalín, *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalín*, Copenhagen, Hið íslenzka fræðafélag, I-XI), 1913..

J. Johnsen: *Jarðatal á Íslandi*, Kaupmannahöfn 1847.

P. E. Kristian Kålund, *Íslenskir sögustaðir I. Sunnlendingaffjórðungur*, Reykjavík, 1984.

Ólafur B. Björnsson, *Saga Akraness I-II*, Akranes, 1957-1959.

Þorsteinn Jónsson, "Þættir úr sögu Akraness. Húsheiti á Akranesi, fyrri hluti, 2 þáttur".

